

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE - SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA

VOL. IX, 1

SECTIO G

1962

Z Katedry Powszechnej Historii Państwa i Prawa UMCS
Kierownik: doc. dr Witold Sawicki

Witold SAWICKI

**Ewolucja rzymskiej kurii municypalnej i stanu dekurionów
w państwie frankońskim ***
(Wiek VI—VIII)

**Эволюция городской курии и сословия декурионов во франконском
государстве (VI—VIII век)**

**Évolution de la curie municipale et de l'ordre des décurions
dans la Monarchie Franque**
(VI—VIII s.)

UWAGI OGÓLNE

Zagadnienie wpływu rzymskich instytucji prawno-ustrojowych na kształtowanie się ustrojów prawnych Europy średniowiecznej i nowożytnej było od dawna przedmiotem dociekań wielu badaczy. Wśród tych zagadnień problem przekształcenia się rzymskich instytucji administracyjnych na obszarze dawnej Galii pod panowaniem królów frankońskich budził i budzi szczególne zainteresowanie. Między innymi stanowisko dawnych okręgów miejskich *civitates* i stanu gallo-rzymskich dekurionów było przedmiotem licznych rozważań naukowych. To zainteresowanie spowodował fakt, że jeszcze w parę wieków po upadku Imperium Zachodniego pojawiają się w państwie frankońskim na terytorium

---

* Obszerny temat i ograniczone ramy dla jego omówienia sprawiły, iż zagadnienie ewolucji ustroju prawnego i społecznego dawnych rzymskich *civitates* Galii we wczesnym średniowieczu zmuszony byłem potraktować raczej w sposób systematyczny, pomijając występujące różnice lokalne. Temat sam wymagał poruszenia, ponieważ mimo obfitej literatury przedmiotu i niemałej ilości tekstów źródłowych, istotne problemy, związane z ewolucją kurii municypalnych i stanu dekurionów zostały w dotychczasowej nauce pominięte. Pewne elementy zasad prawno-ustrojowych, odnoszących się do okręgów administracyjnych w Galii pod

Galli akty oryginalne i formularze zawierające wzory dokumentów, które zdają się stwierdzać, iż w monarchii frankońskiej zachowały się i istniały w dawnej postaci municypalne instytucje rzymskie: kuria

panowaniem królów frankońskich omówiłem przed laty w rozprawie pt. *Gallo frankoński comes civitatis w VI wieku po Chrystusie* (Warszawa 1933), gdzie znajduje się bibliografia zagadnienia. Ustrój kurii municypalnych i stanowisko prawne oraz ewolucję stanu dekurionów przedstawiłem tam zwięźle z punktu widzenia organizacji frankońskich — królewskich władz administracyjnych. W następnych latach ukazała się pewna ilość rozpraw, poświęconych organizacji królewskich władz administracyjnych w Galii pod koniec istnienia imperium zachodniego i w państwie frankońskim. Nie przynoszą one jednak nowych elementów dla zrozumienia, jaką postać przybrały wspomniane instytucje rzymskie w państwie frankońskim. Trudność rozwiązania problemu leży w charakterze dochowanych źródeł. Zachodzi bowiem rozbieżność pomiędzy brzmieniem formularzy aktów prawnych zeznawanych w okręgach miejskich (*civitates*) przed instytucją zwaną *curia* i grupą ludności zwaną stanem dekurionów *curiales* a brzmieniem tekstów historycznych, które o tych terminach i instytucjach nie wspominają. Dopiero gruntowna analiza tych tekstów, zwłaszcza w świetle *Form. Andecavenses* 32, pozwoliła na odtworzenie charakteru ewolucji stanu dekurionów gallo-rzymskich w państwie frankońskim. Drugą trudnością do przezwyciężenia były ustalone poglądy, a raczej sformułowania tradycyjne, powtarzające się po dziś dzień w literaturze historycznej i historyczno-prawnej. Albo pomijają one całkowicie ewolucje kurii miejskiej pod Merowingami, albo stwierdzają jedynie, że kurie te z biegiem czasu zanikły. Z punktu widzenia prawnego rozważa się w nauce jedynie proces zaniku albo degeneracji norm prawa rzymskiego w Galii na rzecz wpływu prawa germańskiego — frankońskiego. Za mało zaś bierze się pod uwagę powstawanie w tym czasie nowej kategorii prawa: praw zwyczajowych w poszczególnych okręgach miejskich lub większych obszarach Galii (*mos, consuetudo loci* itp.). Te nowe rodzące się normy prawa zwyczajowego mają w wielu wypadkach charakter partykularny.

Badania niniejsze ograniczają się do ustalania ogólnych prawnych zasad zwyczajowych. Zadaniem przyszłym będzie ustalenie szczegółowych zmian ustroju prawnego w poszczególnych dzielnicach i okręgach municypalnych.

Teksty źródłowe cytuję głównie według wydawnictwa *Monumenta Germaniae Historica* (skrót: MGH). Poszczególne zbiory czy źródła cytuję stosując następujące skróty: *Concilia aevi Merovingici*. Recensuit G. M. Massen (MGH, *Legum sectio III*, t. 1) Hannoverae 1893 — MGH *Concilia; Capitularia regum Francorum*. Denuo edidit A. Boretius (MGH *Legum*, sectio II t. 1) — MGH *Capitularia*; Gregorii Torunensis Opera edidit A. Arndt et B. Krusch (MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum*, t. 1) Hannoverae. Cz. I. *Historia Francorum*, 1884 — *Hist. Francorum*; Cz. 2, *Miracula et opera minora* — Greg. Tur.; *Fredegari et aliorum Chronica* MGH, *Scriptores Rerum Merovingicarum*, t. 2 — *Fredegar*; *Lex Romana Visigothorum*, ed. Haenel, Lipsiae 1849 — *Breviarum*, np. C. Th. 1, 7, 1; *Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici*, MGH, *Scriptores rerum Merovingicarum...* — *Vita...*; *Formulae Merovingici et Karolini aevi*, ed. K. Zeumer (MGH, sectio V, cz. 1, Hannover 1882) — *Form.* (np. *Andecavenses*); *Corpus Juris Civilis*, editio stereotypa tertia recog. Schoell. Opus Schoelli morte interceptum absolut G. Kroell, Berlin 1904 — I; D; C; Nov.

municypalna, urzędy municypalne i stan dekurionów — arystokracja municypalna. Z drugiej strony jednak, okoliczność, iż źródła historyczne (kroniki i żywoty świętych) nie potwierdzają wyraźnie istnienia tych instytucji, zrodził się pogląd, że dokumenty te, używając rzymskich terminów prawnych, pod dawną formą ukrywają nową, trudną do odkrycia rzeczywistość. Zadaniem niniejszych rozważań będzie próba pogłębienia dotychczasowych dociekań w tym przedmiocie. Należy bowiem odpowiedzieć na pytania: jakiej ewolucji uległ w okręgach miejskich Galii (*civitates*) stan dekurionów, który w rzymskich okręgach miejskich pod koniec istnienia Imperium Zachodniego miał obowiązek i przywilej kierowania samorządną administracją, i w jaki sposób przekształcił się organ tej administracji — rzymska kuria municypalna. Badania obejmują okres panowania pierwszej dynastii frankońskiej, dla którego przekazy źródłowe (akty prawodawcze, formularze, teksty historyczne — z *Historią Franków* Grzegorza z Tours na czele) są stosunkowo liczne.

Ustrój administracji lokalnej państwa Zachodnio-Rzymskiego opierał się przed jego upadkiem na instytucji okręgów municypalnych (*civitates*) złożonych z miasta — stolicy i terytorium otaczającego to miasto. W mieście — stolicy znajdował się organ zarządzający całym okręgiem municypalnym. U schyłku Imperium Zachodniego organem tym była kuria miejska, działająca jako ciało zbiorowe, reprezentujące samorząd lokalny i za pośrednictwem wybieranych przez siebie urzędników municypalnych (duowirów, edylów miejskich i in.). Kuria była powoływana spośród członków arystokracji municypalnej (*ordo decurionum*). Urzędnicy municypalni zarządzali znacznym nieraz majątkiem miasta i wymierzali sprawiedliwość w sprawach mniejszej wagi (sądownictwo niesporne i rejestrowanie aktów prywatno-prawnych). Do nich należało: wznoszenie i konserwacja budynków miejskich i urządzeń użyteczności publicznej. Dbali również o ład i bezpieczeństwo publiczne w mieście, którego strzegli podlegli im funkcjonariusze. W ogólnych zarysach ustrój *civitas* był wzorowany na ustroju stolicy Zachodniego Imperium — Rzymu. W omawianym okresie inne grupy ludności w okręgach miejskich: wolni, drobni rolnicy, rzemieślnicy zorganizowani w kolegiach, wyzwolenicy, nie mówiąc już o kolonach i niewolnikach, nie posiadali prawa do współdziałania w zarządzie miasta. Zresztą kryzys polityczny i gospodarczy u schyłku Imperium Zachodniego podkopywał dobrobyt okręgów municypalnych, a tym samym ich niezależność. Nawet przynależność do stanu arystokracji municypalnej stała się ciężarem, z chwilą gdy skarb cesarski obciążył członków kurii odpowiedzialnością majątkową za ściąganie sum podatkowych w pełnej wysokości, nakładanych jako ryczałt na miejskie okręgi.

Jednak pomimo tego kryzysu, w czasie gdy ziemie Imperium Zachodniego dostały się pod władzę królów germańskich, ustrój municypalny, chociaż osłabiony, trwał jako pozostałość wyższej pod względem cywilizacyjnym struktury ustrojowej. Taki stan rzeczy istniał również w Galli, w czasie gdy znalazła się ona pod władzą dynamicznej frankońskiej dynastii Merowingów.

Problem kurii miejskiej w państwie frankońskim poruszany był w większym lub mniejszym stopniu przez licznych autorów prac o charakterze systematycznym lub obejmujących szerszy zakres zagadnień (jak Schröder, H. Brunner, E. Chénon i inni)¹ lub też w monografiach szczegółowych (jak J. Declareuil², J. Gouraud, A. Dupont³ i in.⁴) Przy okazji badań nad ustrojem administracji lokalnej w zachodnich dzielnicach państwa frankońskiego zamieściłem w tym przedmiocie kilka ustaleń wymagających rozszerzenia i uzupełnienia.⁵

Stan obecny zagadnienia charakteryzuje najlepiej treść ustępów zamieszczonych w wydanych niedawno pracach ogólnych, syntetycznych, niekiedy o charakterze podręczników, które pojawiły się we Francji w okresie powojennym. Zawierają one bowiem syntezę badań samego autora i wyników osiągniętych przez jego poprzedników. Ich przegląd pozwala stwierdzić, że na ogół badacze ci, jak się wydaje, przy przedstawianiu ustroju administracyjnego i sądowego tych czasów, nie zdołali uniknąć stosowania pewnych schematów, które przejmowali od swych poprzedników. Dotyczy to przede wszystkim poglądów, iż w ostatecznym wyniku ewolucji stan dekurionów i instytucja kurii miejskiej zanikły całkowicie nie przekształcając się w instytucje zastępcze, a po wejściu w skład państwa frankońskiego zapanował w Galii ustrój administracyjny frankońsko-germański, identyczny z ustrojem germańskim — wschodnich dzielnic państwa. Stanowisko to nie jest słuszne. Dawne dzielnice rzymskie bowiem po wejściu w skład państwa frankońskiego wytworzyły własne instytucje sądowno-administracyjne,

¹ B. Schröder, E. Frh. Künssberg: *Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin—Leipzig 1932. H. Brunner: *Deutsche Rechtsgeschichte*, t. 1, wyd. II, Leipzig 1906, t. 2, wyd. C. Fr. v. Schwerin, München—Leipzig 1928, E. Chénon: *Histoire générale du droit français public et privé des origines à 1815*; t. 1, Paris 1926.

² J. Declareuil: *Curie municipale et clergé au Bas Empire*, Rev. Hist. de Dr., 1935.

³ J. Gouraud: *Les origines des pagi poiteins au Moyen Âge (VI—IX)*, Rev. Hist. de Dr., 1949 por. F. Vercauteren: *Études sur les civitates de la Belgique seconde*, Bruxelles 1934.

⁴ Por. A. Dupont: *Les cités de la Narbonnaise première depuis les invasions germaniques jusqu'à l'apparition du consulat*, Paris 1942.

⁵ W. Sawicki: *op. cit.*, s. 58.

częściowo odmienne od frankońsko-germańskich, a ich ustroj społeczny nie był identyczny z ustrojem pozostałej części państwa.

Fakt ten jednak przeszedł w nauce niepostrzeżenie. Tak np. H. Reignault w książce wydanej przed wojną, ale wznowionej w r. 1947⁶, nie porusza zupełnie zagadnienia ewolucji stosunków prawnych w gallo-rzymskich prowincjach państwa frankońskiego. Autor poucza czytelników, iż: „Przemysłna (*savante*) i ciężka organizacja znikła zupełnie (pokr. tłum.), aby zostawić miejsce dla organizacji nieskończenie prostej, prawie szczątkowej. Państwo frankońskie jest podzielone na *pagi*, a każdy *pagus* dzieli się na pewną ilość podokręgów niższych zwanych *centenae*.”⁷

Z kolej autor zajmuje się osobistością, która nosi nazwę *comes*, niekiedy tytuł grafa lub grafiona, co stanowi postać barbarzyńską słowa *comes*.⁸ Następnie autor lapidarnie przedstawia organizację owego *pagu centeny*, a następnie księstw (*duché*) i patrycjatów. Natomiast o częściowym przetrwaniu instytucji rzymskich, społecznych i ustrojowych w okręgach miejskich — *civitates* oraz o wytworzeniu się miejscowych instytucji swoistych autor nie wspomina wcale.

Bardziej ściśle traktuje zagadnienie Olivier Martin w swej *Historii prawa francuskiego*.⁹ Autor przedstawia w niej ustroj administracyjny późnorzymski, poświęcając nieco miejsca okręgom administracyjnym zwanym *civitates*.¹⁰ „Okręg ten jest zarządzany w zasadzie przez radę lub senat municypalny, *curia, ordo decurionum*, do której wstępują dobrowolnie lub przymusowo ludzie posiadający określony majątek. Istnieje rodzaj szlachectwa municypalnego (pokr. moje), opartego na majątku; członkowie jego noszą nazwę dekurionów lub *curiales*.”¹¹

Ewolucja ustrojowa w zachodniej części państwa Franków zdaniem O. Martina odbywa się w ten sposób, iż:

„W okręgach (tzn. w *civitates* — uwaga moja) organizacja municypalna znika mniej lub więcej szybko. W Belgica Secunda stało się to w VI wieku; w prowincji Narbonneńskiej Pierwszej istnieje do VII wieku z mało znaczącymi kompetencjami. W VIII wieku kuria, o której

⁶ *Manuel d'histoire de droit français*, Paris 1939; wyd. V, 1945.

⁷ *Ibid.*, ss. 43—44.

⁸ *Ibid.*, s. 44.

⁹ *Histoire de droit français des origines à la Révolution*, wyd. I, Paris 1950; wyd. II, 1950.

¹⁰ *Ibid.*, ss. 49—50.

¹¹ *Ibid.*, s. 49.

spotykamy tylko rzadkie wzmianki, zmienia się już tylko w biuro dla rejestrowania aktów prywatnych i zanika w tym okresie.”¹²

Z kolei autor naucza, że miejski okręg administracyjny w Galii — *civitas*, przekształca się pod wpływem frankońskim w okręg zwany *comitatus*, zarządzany przez urzędnika królewskiego o kompetencjach cywilnych i wojskowych. *Civitas* zmienia się w *pagus* (późniejsze francuskie *pays*), *comitatus*.¹³ Dekurioni podupadli jako grupa społeczna dzięki przepisom rzymskiego prawa, które czyniło ich odpowiedzialnymi finansowo za nie ściągnięte sumy podatkowe. Jednocześnie wzbudzali niechęć wśród ludności (*tot curiales tot tyranni*).¹⁴

Autor nie dostrzega ich ewolucji i udziału w składzie sądów. Jego zdaniem w sądach państwowych na rozprawach również w Galii zasiadali w myśl prawa germańsko-frankońskiego nieliczni *rachinburgi, boni homines*.¹⁵ Na wsi, jego zdaniem, znajduje się w tych czasach jedynie własność ziemską wielką i małą. Nie dostrzega zaś form pośrednich.¹⁶

Historia instytucji, ogłoszona przez J. Ellula¹⁷, w t. I poświęca również miejsce przedstawieniu prawa ustrojowego w epoce przejściowej upadku rzymskiego Imperium Zachodniego i kształtowaniu się państw wczesnośredniowiecznych. Opisując ustrój społeczny Galli pod panowaniem królów frankońskich, przedstawiwszy upadek miast, stwierdza, iż:

„Życie municypalne zmierza do wygaśnięcia. Jest jeszcze mowa w VII wieku o defensorze *civitatis*, o kurii, o *honorati* itp., ale instytucje te w małym stopniu odpowiadają dawnym... Kuria bierze udział w aktach sądownictwa niespornego (adopcja) i w rejestrowaniu aktów prawnych (testamenty, darowizny, akty kupna i pełnomocnictwa). Nie pełni już ani czynności administracyjnych, ani sądowych. Miasto przestało być korporacją polityczną... Ludność miasta składa się wówczas z duchownych, z bogatych kupców zagranicznych i z dużej ilości drobnych rzemieślników oraz małorolnych chłopów, których pola były położone blisko miasta. Ten ostatni czynnik społeczny posiadał wolność i był bardzo ubogi.”¹⁸ W społeczeństwie ówczesnym autor widzi jeszcze arystokrację, tj. rody arystokracji gallo-rzymskiej, wielkich właścicieli ziemskich i wysokich urzędników cesarskich¹⁹, niewolników²⁰, wyzwo-

¹² *Ibid.*, s. 50.

¹³ *L. c.*

¹⁴ *Ibid.*, s. 61.

¹⁵ *Ibid.*, ss. 54—55.

¹⁶ *Ibid.*, ss. 72—74.

¹⁷ *Histoire des institutions*, Paris 1955.

¹⁸ *Ibid.*, s. 696.

¹⁹ *Ibid.*, ss. 694—6.

²⁰ *Ibid.*, ss. 697—8.

leńców i półwolnych.²¹ Miasta upadają tak dalece, że przestają być ośrodkami życia gospodarczego, stanowią już jedynie siedzibę komesa i biskupa.²²

Książka wydana pod redakcją M. Moniera²³ względnie obszernie omawia ustrój państwa rzymskiego, lecz bardzo pobieżnie ustrój państwa frankońskiego. W okresie późnego cesarstwa rzymskiego autor wśród klas społecznych późnorzymskich wyróżnia: arystokrację złożoną z wysokich dygnitarzy świeckich i duchownych oraz wielkich właścicieli ziemskich, klasę średnią, którą ma stanowić burżuazja lokalna, obejmująca przede wszystkim *curiales*. Z niej rekrutują się *decurioni*, urzędnicy municypalni, przywiązani na stałe do swoich funkcji, polegających m. in. na poborze podatków. Odpowiadają oni własnym majątkiem za nieściągnięte sumy. Stąd upadek tej grupy społecznej, dążenie do uchylecia się od oobowiązków. W relacji książki pod panowaniem frankońskim *civitas*, czyli miasto z okręgiem, zanika jako odrębna jednostka administracyjna o charakterze samorządowym. Zmienia się ona w *pagus*, którym w sposób absolutny zarządza urzędnik królewski — *comes*. *Comes*, podobnie jak król, ma swych wiernych (*fideles*, *vassi*), spośród których rekrutuje oddział zbrojny dla swej ochrony.²⁴

Jeżeli zwrócimy się do nauki niemieckiej, do przedwojennego zarysu H. Fehra,²⁵ wydanego również ponownie w ostatnim dziesięcioleciu, to pomija on całkowicie milczeniem istnienie rzymskich i odrębnych gallo-frankońskich elementów w ustroju społecznym i administracyjnym zachodnich dzielnic państwa frankońskiego. Autor przedstawia organizację państwa jako sieć okręgów (*Grafschaft* — *comitatus*) dzielących się na okręgi setkowe (*centena*) z grafionami i setnikami (*tunginus-centenarius*) na czele. Na granicach znajdują się większe okręgi — *marchie* z margrafami na czele, wyposażonymi w większą władzę i posiadającymi większe znaczenie w państwie.

Fakt rozkładu rzymskiego ustroju municypalnego i zanikania instytucji rzymskiego prawa ustrojowego na badanym terenie nie da się zaprzeczyć. Wnioskowanie jednak, że na miejscu tych instytucji powstała próżnia, zapełniona całkowicie przez instytucje frankońsko-germańskie, nie opiera się na pewnych przekazach źródłowych. Podobnie jak obok prawa rzymskiego i germańskiego zaczęło w Galii powstawać nowe miejscowe prawo zwyczajowe — *lex loci* — tak samo obok instytucji

²¹ *Ibid.*, ss. 699—700.

²² *Ibid.*, ss. 696—

²³ R. Monier, G. Cardascia, J. Imbert: *Histoire des institutions et des faits sociaux des origines à l'aube du Moyen Âge*, Paris 1956.

²⁴ *Ibid.*, ss. 280—1, 576—577.

²⁵ *Deutsche Rechtsgeschichte*, wyd. V, Berlin 1952, s. 31.

rzymskich i germańskich zaczęły w Galii powstawać instytucje nowe. Tak np. w okręgach miejskich — *civitates* obok sądów naczelników okręgów i sądów duchownych biskupów powstała instytucja nowa: sąd naczelnika okręgu oraz biskupa i przedstawicieli arystokracji municypalnej.²⁶ Również organizacja okręgu administracyjnego w Galii — *civitas* i okręgu administracyjnego na wschodzie państwa frankońskiego była odmienna. Pierwsze miały silny ośrodek administracyjny, militarny i gospodarczy w postaci ufortyfikowanej stolicy miasta, drugie ośrodka takiego nie posiadały, a ich życie sądowo-administracyjne odbywało się w podokręgach — *setkach* — *centenach*, które naczelnik okręgu — *grafio* musiał objeżdżać przy pełnieniu swych obowiązków.²⁷ Ustrój okręgów miejskich w Galii pod panowaniem frankońskim nie był kopią ustroju rzymskiego, lecz kierowały nim obok dawnych i frankońskich zasady prawa zwyczajowego, powstałe na miejscu.²⁸

Zdaje się, że to samo zjawisko zachodzi w stosunku do rzymskiego stanu dekurionów. Pogląd, iż ten stan (pośredni pomiędzy arystokracją królewską, stanem potensów-magnatów i masą ludzi wolnych: drobnych rolników i rzemieślników) zaniknął całkowicie, nie jest słuszny. Wspomniana grupa ludności bowiem, znalazłszy się częściowo poza ramami dawnego prawa rzymskiego, pozostała jednak w miejskich okręgach i nadal pełniła, lecz w odmienny sposób, funkcję przewodnią na terenie okręgu miejskiego. Jej stanowisko określiły okoliczności ówczesnego ustroju państwowego oraz warunki polityczne i gospodarcze tego przełomowego okresu.

Rzymski stan dekurionów kierował administracją okręgów miejskich poprzez wybieranych ze swego grona urzędników municypalnych i organu zbiorowego samorządu municypalnego — kurii. Wraz z rozkładem tych rzymskich instytucji grupa ludności, kierująca dawniej okręgiem, pozostała nadal.

Rzymska kuria municypalna, poddana ścisłej kontroli wyższych instancji administracyjnych i obciążona nadmiernie odpowiedzialnością za wynik zbierania podatków, posiada w praktyce wraz ze stanem deku-

²⁶ W. Sawicki: *op. cit.*, ss. 113—116.

²⁷ *Ibid.*, ss. 97—108 i *passim*.

²⁸ Na prawo zwyczajowe miejscowe lub ogólne powołują się często formuły aktów prawnych, powstałe w Galii: np. *Form. Andecavenses* 1(a) ...*cum iuxta consuetudinem Andicavis civetate curia publica resedere in foro...* 54 ...*lex Romana edocit, et consuetudo pagi consentit...* *Form. Arvernenses* 2 (a), „*Mox (sc. mos) iniunxit antiqua, principum iura decreta sanxerunt...* *Form. Turonensens* 28. *Consuetudo huius loci vel etiam legis terrenae constat esse prospectum...* *Cartae senonicae* 38... *Mox (mos) nobilium Romanorum adsuevit et ratio iure deposcit...* *Appendix (ad form. Senonenses)* 1 (a) *Lex et consuetudo exposcit...*

rionów niewielkie znaczenie. Inaczej było w okresie najazdów barbarzyńców i w państwie frankońskim za panowania pierwszej dynastii. Jak wynika bowiem z dochowanych tekstów historycznych, państwo frankońskie pod panowaniem dynastii Merowingów jedynie wyjątkowo znajdowało się pod władzą jednego króla. Najczęściej dzieliło się na odrębne królestwa rządzone przez dwóch lub kilku przedstawicieli tego rodu. W czasie najazdów barbarzyńców poszczególne *civitates*, pozbawione nieraz pomocy państwa, musiały same decydować o swoim losie. Wtedy grupa dekurionów, pierwszych obywateli okręgu, zdobywała głos decydujący (obok biskupa) na rządy w mieście i jego stosunki ze światem zewnętrznym. W państwie frankońskim częste podziały państwa sprawiły, iż granice poszczególnych królestw zmieniały się nieustannie, a okręgi miejskie — *civitates* przechodziły spod jednego panowania w inne.²⁹ Zmiany te następowały nie tylko wtedy, gdy umierał panujący, lecz również na skutek wojen, traktatów pokojowych itp. W czasie konfliktów siłą rzeczy ludność okręgu musiała sama decydować o swym losie. Ten przymusowy samorząd musiał się opierać na istniejących w mieście organach zarządu municypalnego. Organy te niewątpliwie opierały się na dawnych instytucjach rzymskich, częściowo jednak powstały w drodze zwyczajowej jako instytucje nowe — instytucje ustrojowego prawa zwyczajowego Galii. Rola i znaczenie tych organów wraz ze stanem arystokracji municypalnej stawały się tym większe, że w VI wieku pod panowaniem Merowingów szczególne *civitates* tworzyły nieraz rodzaj odrębnych państweczek z własną polityką i własną armią. Okręg Bourges na przykład potrafił w r. 585 wystawić armię piętnastotysięczną.³⁰ Grupą kierowniczą w takim okręgu nie byli przedstawiciele arystokracji królewskiej, ponieważ w zasadzie posiadali oni ziemie w różnych dzielnicach państwa (*in aliis possident regionibus*).³¹

Grupą taką musieli być więc możniejsi obywatele (*cives*) okręgu, następcy dawnych dekurionów (Turoneńczycy — *Turoni*³² Andegawęńczycy — *Andecavi*, mieszkańcy Poitiers — *Pictavi* itp.).³³ Na czele ich stoją ci co są „starszymi” wśród innych obywateli (*seniores civium*).³⁴

²⁹ Por. *Hist. Francorum, passim*.

³⁰ *Ibid.* VI. 31... *Biturigi vero cum quindecim milibus -ad Mediolanensim castrum confluunt, ibique contra Desiderium ducem confligunt; factaque est ibi stragis magna ut de utroque exercitu amplius quam septem milia caecidissent...*

³¹ *MGH, Capitularia*, t. 1, *Edictum Chlotarii II*, art. 19.

³² Por. *Hist. Francorum*, IV. 15: *Turoni autem audientes regressum fuisse regem le caede Saxonum...*

³³ *Ibid.*, IV, 26: *Toronici, Pictavi, Baiocassini, Caenomanici et Andecavi cum aliis multis in Brittania ex iussu Chilperici regis abierunt...* V, 26, 49, VI, 12 i in.

³⁴ P. nizej przyp. 46, 47, 48, 53 i in.

Do takich średnich posiadaczy ziemskich zaliczali się w VI wieku mieszkańcy Tours: Sicharius, Austrighyselus, Chramnesindus i inni uczestnicy walki i procesów, o których opowiada Grzegorz z Tours. Posiadali majątności ziemskie, grono niewolników i zbrojnych sług oraz taką siłę i znaczenie, które pozwalały im na zakłócenie spokoju i porządku na obszarze swego *civitas* oraz stawiały w trudnym położeniu zarówno naczelnika okręgu miejskiego (*iudex civitatis, comes civitatis*), jak i biskupa.³⁵ Wypełniali oni lukę pomiędzy stanem magnatów — arystokracją królewską a masą ludności wolnej i półwolnej, słabej ekonomicznie. Niejeden z członków tego stanu „seniorów municypalnych” posiadał stosunki na dworze królewskim (Sicharius np. był pod szczególną opieką — *in mundeburdo* królowej).³⁶ Jeżeli prawdą jest, że okręg miejski *civitas* w Galii zaczął się w badanym okresie przekształcać w „ziemię” *pagus*, starofrancuskie — *pays*, to w tej ziemi pozostała grupa kierownicza, stan średnich posiadaczy ziemskich, a zapewne również bogatych mieszczan, następców stanu rzymskich dekurionów.

Zasady prawne, którym ten stan podlegał i jego stanowisko prawne zarysowuje się wyraźniej z chwilą ustalenia: 1) terminologii, jakiej używają źródła na jego oznaczenie, 2) warunków, jakim musieli odpowiadać obywatele (*cives*) okręgu miejskiego, by zostać członkami tego stanu, 3) ich kompetencji w zarządzaniu okręgiem miejskim zarówno w dziedzinie stosunków zewnętrznych z królami, ich urzędnikami i innymi okręgami miejskimi, w dziedzinie zarządu okręgiem miejskim, sądownictwa spornego i niespornego oraz rejestrowania aktów prawnych tego okręgu itp., 4) ich szczególnych obowiązków, 5) odrębnych uprawnień osobistych, płynących z przynależności do stanu.

Przy ustalaniu kompetencji stanu seniorów municypalnych wystąpi w pewnym stopniu ewolucja, jakiej uległa dawna kuria rzymska municypalna w *civitas*.

TERMINOLOGIA

Ewolucja, której uległa instytucja rzymskiej kurii municypalnej i stan dekurionów w Galii pod panowaniem pierwszej dynastii frankońskiej, rysuje się wyraźnie w świetle terminów używanych na ich oznaczenie przez teksty prawne i historyczne.

³⁵ *Hist. Francorum*, VII, 47; IX, 19. W cytowanej wyżej rozprawie wyrażałem pogląd, że Sicharius należał do grupy członków arystokracji królewskiej — potentów. Po gruntowniejszej analizie tekstu można dojść do wniosku, iż ów *civis Turo-nensis* (I—VII, 19) nie posiada ani majątków własnych, ani możnych towarzyszy poza granicami okręgu. Fakt, że znajdował się pod specjalną opieką (*in mundeburdo*) królowej nie przesądza jego przynależności do stanu magnatów.

³⁶ *Hist. Francorum*, IX, 19 i wyżej przyp. 5.

Jak wspomniano wyżej z czasów panowania dynastii Merowingów dochowały się dość liczne zbiory formuł prawnych (formularze) zawierające wzory aktów prywatno- i publiczno-prawnych. Najobszerniejszy z nich, tzw. *Formularz Markulfa*, pochodzący z VII wieku, powstały na dworze (*palatium*) jednego z Merowingów zawiera formułę aktu prywatno-prawnego, zeznanego przed kurią miejską. W myśl jej brzmienia rejestracji dokonuje „chwalebny defensor” (*laudabiles defensor*) „najlepszy defensor”, „cny mąż defensor” (*optimus defensor*) *vir honestus defensor*, a wraz z nim „cała kuria okręgu miejskiego” (*omnis curia illius civitatis*), tj. „chwalebni kuriałowie i municypowie” (*laudabiles curiales atque municipes*), kuriałowie obywateli (*curiales civium*).³⁷

Formularz, powstały w *civitas* Angers, posiada kilka formuł zawierających terminy, które zdają się potwierdzać istnienie kurii miejskiej w tym okręgu w wiekach VI—VIII. Formuła pierwsza (1) zawiera następujące zwroty: „Gdy wedle zwyczaju w mieście Angers kuria urzędowa zasiadała na forum” (*Cum iuxta consuetudinem curia publica resedarat*

³⁷ MGH, *Formulae*, Cz. I, *Form. Marculfi*, II, 37. *Gesta iuxta consuetudinem Romanorum, qualiter donationes vel testamenta legatur.*

*Anno illo regnante rege illo, sub die illo, in civitate illa, adstante viro illo sub ille defensore et omnia curiam illius civitatis vir magnificus ille prosecutor dixit: „Peto obtime defensor vosque, ladabiles curialis atque municepis, ut mihi codices publicus patere iubeatis, quia habeo aliquid, que gestis prosequere debeam. Vir honestus ille defensor et curiales dixerunt: „Patent tibi codices publici; prosequere que obtas, edicere non moreris.” Vir magnificus prosecutor ille dixit: „Venerabilis vir, aut inluster vir, ille per cartam mandati sui mihi iniunxit, ut illa donacione, testamentum aut cessione... in vice sua, ut mos est, gestis municipalibus... debeam alligare.” Vir honestus defensor illi dixit: „Mandatum, quod in te onesciptum habare dicis nobis debis ostendere vel in presente recitare.” Ibid., II, 38. *Textum mandatum.**

Formuła przytacza tekst dosłowny pełnomocnictwa na rzecz osoby działającej. Dalszy ciąg brzmi, jak następuje:... *Post recitacionem mandatum vir honestus ille defensor dixit: „Mandatum quidem recitatum est, sed suprascripta donacione, testamentum aut cessione, quam prae manibus habere dicis, nobis presentibus recitetur, ut postolas, gestibus publicis firmetur” Quam vero donacione ille professor recitavit. Post recitacionem vero vir ladabilis defensor et curialis dixerunt: „Epistola, quae recitata est, gestis publicis inseratur, et quod ille prosecutor vellit et petit, gesta ei publice datur.” Ille prosecutor dixit: „Sufficit mihi, bone defensor, ut donatio, que recitata est, si mihi gesta tradere iubeatis.” Ille defensor dixit: „Et quia epistola donacionis, aut cessionis, seu testamenti, et mandatum in te conscribunt per ordinem conditas et bonorum hominum manibus roboratas atque signatas manifesta esse cognovimus, dignum est, ut gesta ex hoc conscribta adque subscribta tibi tradatur, ut in arcipibus publicis memoranda servetur.” Edatur. Sic per ordine et mandatus in suo loco et totum textum et manumissoris epistola scribantur, et postea defensor et curialis et reliqui eam subscribantur adque signentur.*

in foro) w jej gronie znajduje się: „mąż chwalebny defensor” (*vir laudabilis defensor*), „kurator” (*curator*), a również dowódca wojskowy (*magister militum*).³⁸ Formuła 54 tegoż formularza wymienia również „chwalebne defenzora”, „kurię urzędową”, a ponadto „defensora” i jego kuriałów (*sui curiales*). Trzecia formuła z tego formularza zostanie omówiona niżej.³⁹

Formularz Turoneński zawiera formułę, która stwierdza, iż w czasie zgromadzenia (*conventus*) zasiadał „czcigodny (*venerabilis*) mąż defensor” z osobami, które noszą nazwę *honorati principales*. Jak wynika z tekstu jest to *curia publica* — stan (*ordo curiae*).⁴⁰ Natomiast formuła 24 głosi, iż czynność urzędową spełnia „naczelnik (zarządca, sędzia) tej prowincji”

³⁸ Form. *Andecavenses*, 1 (a) *Hic est iesta*.

Annun quartum regnum domini nostri Childeberto reges, quod fecit minus ille [lata 513—515], cum iuxta consuetudinem Andicavis civetate curia publica resedere in foro, ibique vir magnificus illi prosecutor dixit: „Rogo te, vir laudabilis illi defensor, illi curator, illi magister militum, vel reliquam curiam publicam utique coticis puplici patere iubeatis, qua habeo, quid apud acta prosequere debiam.” Defensor, principalis simul et omnis curia publica dixerunt: „patent tibi cotecis puplici, prosequere quod optas...” (Pełnomocnik stwierdza, iż posiada pełnomocnictwo żony do występowania w sądzie i prowadzenia procesów o jej mienie spadkowe).

Curia vero dixerunt: „Mandato, quem tibi habere dicis, accipiat vir venerabilis illi diaconus et amanuensis...” (Stawiający prosi o publiczne odczytanie dokumentu, ustanawiającego wiano (*dos*) na rzecz żony stawiającego).

Curia vero dixerunt: „Dotem, quem te dicis per manibus retinere, illi diaconus et amanuensis Andecavis civetate nobis presentibus accipiat ad relegendum...”

Po odczytaniu treści dokumentu, ustanawiającego wiano: *Post haec curia ait: „Se adhuc aliquid abis ex hac causa aut agere debias, dic tu in presente”. Illi prosecutor dixit: „Gracias agere magnitudine vestrae, quod dotem sua scripta quam prosequi gestis municipalibus, ut abuit caretas vestra, alegasetis, It fecisse vobis ex more conscripse.”*

³⁹ MGH, *Formulae*, cz. I, Form. *Andecavenses*, 54. *Incipit cessio*.

...Lex felicitatis adsatis adsentit, et lex Romana edocit, et consuetudo pagi consentit, et principalis potestas non prohibet... Prefatus defensor dixit: „Haec gesta, quomodo est scripta, nostros manibus roborata quicquid exide dicere vel numerare, res illa aut nihil aliud ago.” „Haec gesta, quomodo est scripta, vestris (manibus) roborata mihi sine mora tradatur.” Ille defensor cum suis curialibus vel subscriptionibus ipsa gesta tradiderunt vel consignaverunt.”

⁴⁰ Form. *Turonenses*, 3.

Cum conventum Turonus civitate adfuisset, adstante venerabile viro illo defensore una cum honoratis principalibus suis, venerabilis vir ille dixit: „Rogo te, venerabilis ille defensor, ut mihi codices publicos patere iudeatis, quia inluster vir ille per hunc mandatum ad me speravit, quem de rebus suis proprietatis de loca nuncupantia illa, sitas in pago illo, partibus illius per sua legitima stru-

wraz z „pierwszymi osobami tego okręgu miejskiego” (*una cum... primatibus civitatis illius*).⁴¹

Formularz z okręgu miejskiego Owernii (*Civitas Arvernorum*) stwierdza, że w czynnościach urzędowych kurii obok „chwalebego męża defensora” zasiadali *honorati, ordo curiae*. Jest to „kuria urzędowa tego miasta” nazwana zapewne przez niedopatrzenie pisarza „opieką urzędową tego okręgu miejskiego” (*cura publica illius civitatis*). Jej członkowie,

---

menta confirmavit, gestis municipalibus cum curia publica et defensore prosecute et alligare deberem. Ecc ipsa donatione, iubete eam recitare.” Venerabilis vir ille defensor et ordo curie dixerunt: „Codices publici te patefaciant, et ille amanuensis hanc donationem accipiat vel recitetur.” Cui statim accipiens per ordinem eam recitavit. Iam dictus prosecutor dixit: „Et quia petitionis meis ladabilitas vestra per ordinem implere dignata est, rogo, ut publica momenta accipiat, patefactis codicibus, gesta, cum a vobis fuerit subscripta, mihi nobilitas vestra, ut mos est, tradi precipiat.” Venerabilis vir ille defensor et ordo curiae dixerunt: „Gesta, cum a nobis fuerit subscripta et a venerabile viro illo amanuense edita, tibi tradatur ex more, ut facilius, quod superius insertum est, diuturno tempore maneat inconvulsa.”

Ibid., 28. *Item appennem.*

Consuetudo huius loci vel etiam legis terrenae constat esse prospectum, ut quicumque ab incendiis vel hostibus fuerit perpeusus dispendium, portet sibi occasu in foro publico vel civitate cum curia publica et defensore vel reliquis civibus publicare (Zainteresowanemu dokumenty zgniły pod ziemią, gdzie je ukrył przed wrogiem). Propterea ei necesse fuit, ut una cum notitia pagensium, qui hoc cognitum bene habebant Turonus civitatem appennem exinde deberent adfirmare... Unde convenit, ut duas epistolas uno tenore conscriptas exinde fieri vel adfirmare deberent, et una in foro publico in ipsa civitate sit adfecta, alia vero secum pro cautela et tempora futura apud se retineat, ut si ei inantea necesse fuerit, in presentia regis aut principis loci sit proferenda.

Ibid., 39. *Iudicium, iuxta quod causa continent.*

Veniens ille die illo, quod fecit mensis ille dies tantos, in loco moncupante illo, ante venerabilem virum illum, suisque auditoribus vel religuis, qui cum eo aderant vel subter firmaverunt.

⁴¹ *Form. Turonenses, 24. Epistola, qualiter pupilli recipiantur.*

Lex Romana constringit, ut, qui tutores noluerint esse parvulorum, si forte cesserit luctuosa hereditas, ex ipsius habeantur extranei. Propterea ego in Dei nomine iudex privintiae illius. Dum et omnibus habetur percognitum, qualiter parentes nomine illo ob hanc luce istius persentis orfanuli discesserunt et testamentarium tutorem non dimisserunt, et minime suas procurare posset necessitates, ideo una cum consensu primatibus civitatis convenit nobis, ut istius patruī suo una cum omnia bona sua facto conscripto rerum inventarum sub officio tutoris commendare deberimus... (Brev. C. Th., III, 18, 1, Interpr.).

owi *honorati*, to „stan kuriałów” (*ordo curiae*) „kuriałowie defensora” (*defensor cum suis curialibus*).⁴²

Z przytoczonych tekstów zdaje się wynikać, iż w badanym okresie na czele okręgu miejskiego stał *defensor civitatis* działający przy pomocy „stanu kuriałów” (*ordo decurionum*) „pierwszych okręgu miejskiego” (*primatibus civitatis*), „pierwszych honoratów” (*honorati principales*). Osoby te tworzą organ zarządu okręgu municypalnego, kurię municypalną, co odpowiada przepisom prawa rzymskiego. *Formularz z Bourges* (form. 6) wymienia przy dokonywaniu czynności urzędowych osoby zwane *honorati vel curiales, ordo curiae* a również (form. 7) zgromadzenie, które określa jako: „*curia publica sed et cuncto clericorum sancti Stephani ac viris magnificis Betorice civitatis*” (kurię urzędową, lecz i całe duchowieństwo [kościół] św. Stefana i dostojnych mężów okręgu miejskiego Bourges).⁴³

⁴² *Form. Arvernenses*, 1 (a). *Contestsaciuncula seu plancturia*.

Wobec utraty dokumentów przez stronę wskutek najazdu Franków odpowiedni dokument został wywieszony:... *ista principium Honorio et Theodosio consulibus eorum ad hostio sancto illo, castro Claremunte per triduum habendi vel custodivimus, seu in mercato puplico, in quo ordo curie dixerunt, aut regalis vel manusensis vestri aut personarum ipsius castri, ut, cum hanc contestatiuncula seu plancturia iuxta legum consuetudinem in presentia vestra relata fuerit, vestris subscriptionibus signaculis roborare faciatis, ut quocumque perditionis nostras de supras scripta per vestra adfirmatione iusta auctoritas remedia consequatur, ut nostra firmitas legum auctoritas revocent in propinquietas.*

Ibid., 1 (b) *Gesta*.

„*Unde ergo te vir laudabilis illum defensor necnon et vos honerati, que curas publicas agitis adsidue, oportet me in hoc contestatiuncula seu plancturia... vestris subscriptionibus vel signaculis subter faciatis adfirmare, ut quomodo mihi necessarium fuerit causella meas aut in presentia dominorum vel iudicibus adversariorum meorum revocent in propinquietas...*”

Ibid., 2 (a) *Mandato*.

Mos iniunxit antiqua, principum iura decreta sanxerunt...

Ibid., 2 (b) *Hic habet gesta*.

Arvernens aput vir laudabile defensore vel cura publica ipsius civitatis illa femina ait: „Queso vobis, obtime defensor, vel cura publica ipsius civitatis, ut tu mihi codtecis publicis prosequere precipitatis, abeo que gestarum alegatio cupio roborare.” Memoratus defensore dixit: „Pateant tibi quoddicis publicas, prosequere quae obtas.” (Stawiający oświadcza, iż ma pełnomocnictwo) Iam dictus defensor et ordo curie dixerunt... (nakazują przeczytanie aktu pełnomocnictwa). Tunc unus ex notarius ipso mandato in puplico recitavit.

⁴³ *MGH*, cz. 1, *Form. Bituricenses*, 6.

Anno 14 regni domni ill gloriosissimi regis sub 8 kal. ill gesta habeta viri laudabilem defensorem necnon et ordo curiae, adstantibus honoratis vel curialibus necnon (...) qui vicem magistratus agere videtur. Ill dixit: „Queso a te, opteme defensor, vel vos, ordo curiae, ut mihi codecos publicus patere precipiatas...” Defensor et ordo curie dixerunt: „Patent tibi codecis publici in hanc

Obraz ten, nakreślony przez terminologię użytą w przytoczonych formularzach jest nieściśły. Wiemy skądinąd, że w badanym okresie na czele okręgu miejskiego stoi urzędnik królewski, *iudex ordinarius*, *iudex civitatis*, zazwyczaj z rangą królewskiego *comesa*.⁴⁴ Wspomniane formuły jednak przedstawiały pewną rzeczywistość prawno-ustrojową, posługując się formułami rzymskimi lub przerobionymi z rzymskich. Zdaje się, że rzeczywistość tę oddaje dokładniej 32 formuła *Formularza andegaweńskiego*. Brzmi ona, jak następuje:

„Ktokolwiek w jakiegokolwiek prowincji padł ofiarą gwałtu albo poniósł szkodę od łotrów, złoczyńców, buntowników lub podpalaczy, powinien to jawnie okazać i objawić przez urzędowe ogłoszenie tym rządcom obywateli (*rectores civium*), czyli kuriałom tej prowincji (*curialis provinciae*), w której zostało to dokonane. Tak więc, gdy dla pożytku Kościoła i załatwiania spraw władcy mąż apostołski pan (taki to), biskup oraz oświecony mąż (taki to), komes zasiadał w mieście Angers z pozostałymi czcigodnymi i dostojnymi mężami rzeczypospolitej” (*cum venerabilibus atque magnificis rei publici viris...*), strona domagała się ustalenia treści zaginionych dokumentów, po czym „...sprawozdanie przedstawiła do przeczytania przed wyżej napisanymi seniorami.”⁴⁵

civetatem (stawiający oświadcza, iż zastępuje na mocy pełnomocnictwa brata, który chce dokonać darowizny na rzecz kościoła)... *ut ipsam donationem apud laudabilitatem (vestram) gestis monecepalibus debiam adlegaro.*” *Defensor et ordo curie dixerunt:* „*Mandatum vel donacionem, quem te habere dicit, in publico proferatur, et ibidem recensatur.*” *Quem recensendum rogavit. Quo recensito...* (Stawiający oświadcza): „*Quia donacionem vel mandatum legeteme conscripto est et recitatum, specialiter peto, ut possit esse in integrum firmatum gesta hunc manus vestra subscriptionibus roboretur.*” *Defensor et ordo curie dixerunt:* „*Gesta sicut mos est, a nobis specialiter constat esse subscripta. Quid amplius vis?*” *Vir magnificus illi dixit:* „*Queso gesta, cum fuerit conscripta adque a vobis subscripta, mihi ex more tradatur.*” *Defensor et ordo curiae dixerunt:* „*Gesta, cum fuerit conscripta atque a nobis subscripta, tibi ex more tradatur.*”

Ibid., 7.

Consuetudinis lecum indulgentia prestans „...igitur, optime defensor vel curia publica seo et cuncto clerorum sancti Stephani ac viris magnificis Betorice civitatis, ego illi conmanens in pago Bitorico, in villa illa. Cognuscatis, obtime defensor illi Bitorice civitatis, seo et illo profensore [sekretarz] vel alie quampluris, me obidente — vestro ill. Propterea sugirendo vobis deposco, ut pietatis vestri triduum apensionis secundum lege consuetudinis, quod ego ibidem custodivi, pietatis vestrae mihi adfirmare deberitis; quod ita et feciscis.”

⁴⁴ W. Sawicki: *op. cit.*, *passim*.

⁴⁵ MGH, *Formulae*, cz. 1, *Form. Andecavenses*, 32. *Incipit item appennis*.

Quicumquae ad latruncolus, sceleratorebus, sediciosus seu incendiariis in qua provincia vi aut damnum pertullerit, oportit hoc eidem rectores civium seu curialis provinciae, in perpetuum fuerit perhibitur, palam ostendere et publica denunciacionem manifestare. Igitur cum pro utilitate ecclesiae vel principale

Wspomniana formuła wskazuje, że terminom formuł: *curiales, curiales provinciae, honorati, primates civitatis, magnifici i venerabiles viri* odpowiada termin *seniores*.

Tam więc wszędzie, gdzie w źródłach VI—VIII wieku spotkamy ten termin na oznaczenie przodującej grupy w miejskim okręgu, wolno uważać, iż mowa w nim jest o tej samej grupie ludności o której mówią przytoczone wyżej formuły.

Otóż termin *seniores* — starsi pojawia się w źródłach historycznych (także prawnych) badanego okresu nader często obok innych terminów, oznaczających członków arystokracji municypalnej. „Starsi, duchowni i świeccy” (*seniores clerici vel laici*) występują w otoczeniu komesa na sądzie w mieście Tours,⁴⁶ w Metz spotykamy „starszych miasta”

---

negucio apostolecus vir domnus illi episcopus necnon et inlustro vir illi comus in civetate Andecave cum reliquis venerabilibus atque magnificis rei puplici viris residissit, ibique veniens homo nomen illi palam suggerent, eo quod male hominem per cecata nocte ad casa sua in loco noncupante illo advenissent et ostia sua frigissent vel res suas, aurum, argentum, species, vestimentum, fabricaturas suas, vasa cerea vel reliquis res quam pluris cum strumenta cartatum, vindicionis, causionis, cessionis, donacionis, dotis, composicionalis, contulacionis, pactis, conmutacionis, convenenciis, securitatis, vacuaturis, iudiciis et noticias, oblecacionis vel reliquas res quam plures, quod locum est per singula minustre, ad furtis causis deportassent, unde per ipsas cartas pluras terras posse dicere vinditum; et in crastenum locale accessione una cum bonas et straneas personas vicinis circa manentis, in ipso loco manibus eorum roboratus accessisse. Et ob hoc cognita relationem ante suprascirptus senioris presentabant ad relegendum, per quem ipsum seniores cognoverunt, quod ipsa causa taliter acta vel perpetrata fuisset. Dum taliter diligencia inquirere viditur, sublectum fuit ad ipsas bonas stranias personas, vicinis circa manentis, qui bene optime ex hoc conperti aderant, qui exinde cognoscibant veraciter enrare deberent. Sed ipso homo taliter prebuerunt testimonium ut, inspecta illa epistola, quem illi presentabat, sua denunciacionem veraciter concordabant. Dum sic in omnibus devolgata claruit, si suprascriptus pontifex et ipsi comus vel qui cum eo aderant denunciaverunt ipsius illi, ut quicquid per annum spacia de eo tempore usque nunc recti et legaliter possederat, in antea absolve principale negucio, recto tramite testata lege, servit res suas ipsi aut heredi sui tenere et possidere faciant. Et pro presente et futura tempora convenit, ut hanc carthola, qui vocatur appennis prefatorum seniorum vel reliquorum civium eorum manebus roboratus accipere et adfirmare deberet; quod ita et fecit, ita ut duo appennis quoequalis ex hoc adfirmatus accipiat, unum, quem ipsi aput se reteniat, et alium, quem in foro puplico suspenditur. Facto apendi.

⁴⁶ Hist. Francorum, V, 48. Comes Leudastis, w okręgu miejskim Tours: *Iam si in iudicio cum senioribus vel laicis clericis resedisset et vidisset hominem iustitiam prosequentem, protinus agebatur in furias...*

(*seniores urbis*)⁴⁷ *seniores* w Rouan,⁴⁸ starszych obywateli (*cives seniores*) w Saintes,⁴⁹ starszych miejsca (tj. okręg miasta — *civitas*) w Brioude,⁵⁰ *seniores* — starszych mieszkańców okręgu w przeciwstawieniu do ludzi wolnych niższego stanu — *plebiscitos* w Soissons,⁵¹ „starszych ludu” (*seniores populi*)⁵² w Lyonie, *seniores et abbates civitates* w Nyon.⁵³ Rządziej na oznaczenie tej arystokracji municypalnej spotyka się inne terminy, jak np. *maiores* w Owernii⁵⁴ *civitatis maiores*⁵⁵ w Lyonie. W Marsylii również spotykamy termin *maior natu* „wyżej urodzony”⁵⁶ oraz *nobilis* w Rouen⁷⁵ — szlachetny, *viri fortiores* w Soissons i Meaux.⁵⁸

⁴⁷ *Ibid.*, VIII, 21. *Discedentibus autem multis e civitate cum episcopo, et praesertim senioris urbis cum duce...*

⁴⁸ *Ibid.*, VIII, 31. *Magnus tunc omnes Rothomagensis cives et praesertim seniores loci illius Francus moeror obsedit... (pertraktując z biskupami wysłanymi przez króla Gontrana)... cum sacerdotibus locutis fuissent, responderunt seniores...*

⁴⁹ *Greg. Tur. In gloria confessorum.* 58. *Subdiaconus vero, plenus dierum, aegre ferens, ut virtus sancti Floriani occuleretur, convocato episcopo cum clericis ac civis senioribus (sc. Sanctonicis)... itd.*

⁵⁰ *Greg. Tur. Liber de passione et virtutibus sancti Juliani martyris,* 29. *...antedictus pontifex Brivatam (Brioude) adveniret... mane orto convocatis senioribus loci, ait...*

⁵¹ W połowie VII wieku (*Boll. Acta Sanctorum*, 5 III, s. 407, c. 7) [biskup]... *convocat senioris et plebiscitos, quorum consilio et actu solitus erit de maioribus aliquid agere vel dijudicare omnimodis rebus...*

⁵² *Vita Genovefae Virg. Parisiensis (MGH, Scr. rer. Mer., t. III) 25. In Lugdunensi oppido... supplicantibus ergo parentibus puella vel senioribus populi... 36. Arciaca oppido... obsecrante ergo tribuno vel senioris coeti illius...*

⁵³ *Vita Eligii episcopi Noviomagensi,* II, 27 (*MGH, Scr. rer. Mer. t. IV*)... *cogebatur vero a senioribus et abbatibus civitatis suae...*

⁵⁴ *Hist. Francorum,* IV, 12... *Cautinus, adsumpto episcopatu a maioribus quidem cum rixa et scandalo auferebat, a minoribus autem violenter diripiebat...*

⁵⁵ *Greg. Tur. Liber in gloria confessorum,* 60. *...puerulus diuturna caecitate gravatus (sc. in urbe Lugdunensi)... sed a quibusdam civitatis maioribus obpraematur atque gravatur...*

Fredegarii schol. continuatio (MGH, Scr. rer. Mer., t. II, 18, s. 176... vir Carulus... Lugundam, Galliae urbem, maiores natu atque praefectus eiusdem provinciae ditioni res publicae subiugavit...

⁵⁶ *Hist. Francorum,* IV, 43. (w Marsylii) *...Albinus adprehensum diaconum detrahit... et custodia carcerali coartat. Pro quo nunquam obtinere poterunt nec episcopus nec cives, nec nullus maior natu, nec ipsa vox totius populi...*

⁵⁷ *Vita Ansberti episcopi Rotomagensi (16) (MGH, Scr. Rer. Mer., V, s. 630): Expletis autem missarum sollempnia cunctos cives nobiles videlicet et ignobiles introduci iussunt ad praeparata convivia.*

⁵⁸ *Hist. Francorum,* IX, 36. *...Childebertus rex morabatur cum coniuge et matre sua infra terminum urbis quam stratoburgem vacant. Tunc viri fortiores, qui erant in urbe Sessonica sive Meldensi venerunt ad eum...*

Termin *seniores*, spotykany w formularzach aktów prawnych i w tekstach historycznych pojawił się również w VI wieku w akcie prawodawczym frankońskim, a mianowicie w *Edyktie króla Gontrana* z r. 585. Król ten, nakazując tworzenie sądów mieszanych duchowno-świeckich, przy udziale biskupa i naczelnika okręgu miejskiego (*iudex loci*), poleca biskupom przywołać do swego boku „współkapłanów waszych” (*consacerdotes vestros*) i „starszych synów Kościoła” (*seniores filios ecclesiae*).⁵⁹ Z kontekstu wynika, że owi „starsi synowie Kościoła” są ludźmi świeckimi. Ponieważ zaś sąd biskupa i *iudicis loci* rozciągał swą kompetencję jedynie nad okręgiem miejskim, dlatego cytowany akt prawodawczy może mieć w tym wypadku na uwadze jedynie seniorów municypalnych, tych samych, których istnienie stwierdza Grzegorz z Tours (*seniores clerici vel laici*) w sądach naczelnika turoneńskiego okręgu miejskiego.⁶⁰

Istnienie tej grupy społecznej w Galii pod panowaniem pierwszej dynastii frankońskiej wynika również z uchwał synodów VI wieku, synod owernijski nazywa ich „wyżej urodzonymi” (*natu maiores*)⁶¹, a synod orleański r. 541 „pierwszymi obywatelami” okresu (*priores cives*).⁶²

Ewolucja terminologii używanej na oznaczenie omawianej grupy społecznej wskazuje w pewnej mierze na zmianę jej charakteru. Takie terminy, jak *curiales*, *ordo curiae*, *curia publica* wskazywały na ścisłe związanie tego stanu z urzędem centralnym miejskiego okręgu. Urząd ten miał charakter samorządny, ale podlegał ścisłej kontroli państwa, a członkowie stanu dekurionów, jak widzieliśmy, byli obowiązani spełniać na rzecz państwa czynności urzędowe w dziedzinie fiskalnej. Inne terminy, jak *seniores*, *honorati*, *nobiles*, *primates* zaznaczają raczej przewodnie stanowisko tej grupy w stosunku do pozostałych obywateli okręgu. Łączy się to może ze zmniejszeniem roli kurii wraz z upadkiem

⁵⁹ MGH, *Capitularia*, t. I, *Guntchramni regis edictum* a. 585:

Sed vos apostolici pontifices, iungentes vobiscum consacerdotes vestros et filios seniores ecclesiae ac iudices locorum... univervam populi multitudinem constanti Deo placita iugiter predicatione corrigite [...] Enimvero quicumque sacerdotum aut secularium intentione mortifera perdurantes crebrius admoniti emendare neglexerint, iuxta quod conditiones eorum aut excessus personarum exege- rint, alios canonica severitas corrigat, alios legalis pena percellat...

⁶⁰ P. wyżej przyp. 46.

⁶¹ MGH, *Concilia*, t. I, *Concilium Arvernense*, a. 535 kan. 15: *Quicumque etiam sunt cives natu maiores pari modo in orbibus ad pontifices suos in predictis festivitibus veniant. Quod si qui inproba temeritate contimpserint, hisdem festivitibus, in quibus civitate adesse dispiciunt, communione pellantur.*

⁶² *Concilium Aurelianense* a. 541, kan. 3: *Quisquis de proribus civibus pascha extra civitatem tenere voluerit, sciat sibi a cuncta synodum esse prohibitum; sed principales festivitates sub praesentia episcopi teneat, ubi sanctum decit esse conventum. Tamen si aliqui certa necessitate constringitur, ut hoc implere non possit, ab episcopo postulit comeatum.*

gospodarczym miasta — stolicy okręgu. Kuria — jako urząd kierujący sprawami gospodarczymi miasta, budownictwem, szkolnictwem, finansami miejskimi, ładem w mieście — zanika. Jej kompetencje naczelnego organu w miejskim okręgu przejmuje królewski *iudex civitatis*, *comes civitatis*.⁶³ Kuria utrzymuje nadal swe uprawnienia jako urząd dla aktów sądownictwa niespornego i rejestracji aktów zeznawanych przez strony. Natomiast rola stanu dekurionów w okręgu miejskim pozostaje nadal znaczna, co ujawnia się w terminologii, podkreślającej ich przodującą rolę. Ewolucja ta, daje się już zauważyć w ramach imperium i prawa późnorzymskiego. Prawo rzymsko-wizygockie oznacza członków kurii mianem *honorati* (*id est ex curiae corporae*).⁶⁴ Justynian w 134 noweli (art. 3) oznacza ich mianem *primates civitatum*.⁶⁵

WARUNKI PRZYNALEŻNOŚCI DO STANU SENIORÓW

Wyływają one z okoliczności, w jakich powstała i działała ta instytucja. Niewątpliwie punktem wyjścia musiała tu być faktyczna, czy też prawna przynależność do okręgu miejskiego *civitas*. Patriotyzm i partykularyzm municypalny musiał być jeszcze w ciągu VI wieku i na początku VII wieku dość silny, gdy potrafił wymóc na królu Chlotharze II w r. 614 przywilej, na którego mocy nie wolno było mianować urzędników administracji lokalnej w *civitas* pochodzących z innych „krajów lub prowincji”⁶⁶ i który skłonił tego króla do wydania członkom arystokracji królewskiej (*potentes*) i biskupom zakazu, by nie powoływali włodarzy i sędziów prywatnych spoza miejscowości, gdzie znajduje się ich majątek,⁶⁷ a więc spoza terenów okręgu miejskiego.⁶⁸

⁶³ W. Sawicki: *op. cit.*, *passim*.

⁶⁴ *Breviarum, C. Th.*, 1, 7, 1, *Interpretatio. Honorati provinciarum (id est ex curiae corpore) si et ipsi in lite sunt constituti, tempore, quo causae aliorum a iudicibus ventilantur, cum iudice non resideant...*

⁶⁵ *Nov.*, 134, cap. 3: *Et hoc pervenit ad nos quod quidam provinciarum iudices ita inique agunt occasione lucrorum, ut neque testamenta concedant facere, neque facta insinuare... Omnem vero damus licentiam locorum sanctissimis episcopis et primatibus civitatum, huiusmodi praesumptiones prohibere...*

⁶⁶ *MGH, Capitularia Chlotharii II edictum a. 614, art. 12: Et nullus iudex de aliis provinciis aut regionibus in alia loca ordinetur, ut si aliquid mali de cuiuslibet condicionis perpetraverit, de suis propriis rebus exinde quod male abstulerit iuxta legis ordine debeat restaurare.*

⁶⁷ *Ibid.*, art. 19. *Episcopi vero vel potentes, qui in alias possident regionibus, iudices vel missos discursores de aliis provinciis non instituant, nisi de loco quo iustitiam percipiant et allis reddant.*

⁶⁸ Termin *locus* oznacza często w terminologii późno-rzymskiej i frankońskiej okręg miejski — *civitas*. Stąd *episcopus loci*, *iudex loci*, por. wyżej przyp. 62 oraz W. Sawicki: *op. cit.*, s. 7 i *passim*.

Przynależność do okręgu miejskiego wynika również z ówczesnej terminologii. Seniorzy municypalni to „starsi obywatele”. Termin *civis* oznacza zaś przynależność miejską (*civis turonensis*) — obywatel okręgu miejskiego Tours) itp.

Nie ma danych, by stwierdzić, że istniała osobna formalność przy uzyskaniu tej przynależności. Wchodził tu zapewne w grę obowiązek posiadania mienia nieruchomego na terenie okręgu miejskiego na wzór znanej w średniowieczu „osiadłości”.

Obok przynależności municypalnej podstawą stanowiska seniora municypalnego „starszego, większego obywatela” było posiadanie odpowiedniej siły materialnej dostatecznie wielkiego majątku. Ta siła materialna, mieszcząca się w ramach okręgu miejskiego wystarczała do uzyskania tego stanowiska. Grupa kierownicza obywateli okręgów miejskich Soissons i Meaux nosi w *Historii Franków* Grzegorza z Tours nazwę *viri fortiores* — mężowie możniejsi, zasobniejsi.⁶⁹ Siła materialna obywateli poszczególnych okręgów miejskich w VI w. była jeszcze bardzo znaczna. Na przykład Chariulf z Commings posiadał tak zasobne spichrze, że starczyły na wyżywienie całego miasta oblężonego przez wojska króla Gontrana.⁷⁰ Inny obywatel (*civis*) okręgu miejskiego Angers Domighisylus, stając na czele ludności tego okręgu, bezkarnie i skutecznie przeciwstawiał się wprowadzeniu na urząd królewskiego comesa.⁷¹ W czasach rozpręgania się administracji państwowej jedynie pewien stopień potęgi materialnej pozwalał jednostce górować nad współobywatelami. Prawo rzymskie wśród ludzi wolnych wyróżniało stan „ludzi godniejszych” (*honestiores*), którzy posiadali dziedzicznie szereg przywilejów w dziedzinie prawa karnego (nie podlegali torturom w postępowaniu dowodowym, stosowano wobec nich inny system kar) cywilnego itp. w przeciwstawieniu wolnych niższych stanem, *humiliores*.

Prawo rzymskie wprowadziło również zasadę dziedziczności stanu dekuriona. Wolno mniemać, iż zasada ta utrzymała się przez dłuższy czas w Galii w stosunku do seniorów miejskich okręgów. Seniorzy municypalni, to wedle źródeł historycznych *maiores natu* — „wyżej urodzeni”.⁷² Również dziedziczność stanowiska w pewnej mierze podkreśla

⁶⁹ *Hist. Francorum*, IX, 36, por. wyżej przyp. 58.

⁷⁰ *Ibid.*, VII, 37. *Erat autem Gundovaldo et Chariulfus vir valde dives ac praepotens, cuius adphotecis ac promptuariis urbs valde referta erat, de cuius substantia hi maxime alebantur.*

⁷¹ *Ibid.*, VIII, 18. *Guntchramnus vero rex... Theodulfum Andegavis comitem esse decrevit. Introductusque in urbe, a civibus et presertim a Domighisilo cum humilitate repulsus est.*

⁷² Por. *Fredegarii schol. continuatio* (MGH, Scr. Rer. Mer., t. II, 18, s. 176, por. wyżej przyp. 56).

termin *civis nobilis*.⁷³ Istnienie arystokracji rodowej municypalnej w Galii jest tym bardziej prawdopodobne, iż istniała tam pod koniec VI wieku tradycja przynależności poszczególnych osób do późnorzymskich rodów senatorskich, o czym tak często wspomina autor *Historii Franków*.⁷⁴

W imperium późnorzymskim członkowie stanu dekurionów byli w zasadzie ludźmi świeckimi, przywiązanymi do obowiązku pełnienia określonych funkcji administracyjnych. Pod panowaniem królów frankońskich warunek ten zniknął. Z chwilą upadku imperium zachodniego i emancypacji arystokracji municypalnej spod ograniczeń i ciężarów przewidzianych przez rzymskie prawo ustrojowe, nic nie stało na przeszkodzie temu, by członkowie stanu duchownego weszli do grupy kierowniczej okręgu miejskiego.⁷⁵ Odpowiadało to roli, jaką biskupi zaczęli odgrywać w gallo-frankońskich *civitates*.⁷⁶ Oczywiście do stanu seniorów mogli wchodzić jedynie duchowni wyższego stopnia lub posiadający wyższy urząd kościelny. W cytowanej formule andegaweńskiej (52), „czcigodni mężowie rzeczypospolitej” (*venerabiles viri... reipublicae*) duchowni towarzyszą w urzędowaniu „dostojnym (świeckim) mężom republiki miejskiej” (*magnifici... viri reipublicae*). Jak widzieliśmy wyżej Grzegorz z Tours określa ich jako *seniores clerici* obok ludzi świeckich *seniores laici*.

Tak więc grupa ludności określana mianem „seniorów okręgu miejskiego (municypalnych)” składała się z osób, które musiały 1) posiadać przynależność do okręgu miejskiego, 2) odpowiedni majątek, 3) pochodzenie z rodu rzymskich *honestiores*, może możniejszych rodów dekurionów, 4) stan duchowny nie stanowił przeszkody w przynależności do tego stanu.

Odnosi się wrażenie, że w coraz to mniej uporządkowanych stosunkach prawno-ustrojowych państwa Franków główną podstawą stanowiska człowieka był majątek i urząd królewski. Można więc sądzić, że w razie utraty majątku i znaczenia obywatel okręgu tracił charakter seniora mimo pochodzenia z rodu *honestiorów*.

⁷³ Por. *Vita Ansberti* (p. wyżej przyp. 57).

⁷⁴ *Hist. Francorum*, 45, VI, 11, 39, VIII, 39, X, 31 i in.

⁷⁵ Z tym zastrzeżeniem, że prawo kanoniczne zabraniało duchownym zasiadania w sądzie, kiedy ten wydawał wyrok śmierci, asystować przy torturach. *MGH, Concilia*, t. I, *Concilium Matisconense a. 585*, kan. 19, *Concilium Autissiodorensis (circa 573—603)*, kan. 33, 34.

⁷⁶ Por. Olivier-Martin: op. cit., ss. 24, 25, 28—36 i in.

⁷⁷ P. wyżej przyp. 54, 57. Por. Chénon; t. I, ss. 52—53.

UPRAWNIENIA I OBOWIĄZKI CZŁONKÓW STANU SENIORÓW
W ZARZĄDZIE OKRĘGU MIEJSKIEGO

Uprawnienia te i obowiązki w zarządzie okręgu miejskiego (*civitas*) obejmowały w badanym okresie: a) udział w kierowaniu zewnętrznymi i wewnętrznymi stosunkami okręgu miejskiego, b) udział w wymiarze sprawiedliwości, c) udział w czynnościach sądownictwa niespornego i rejestrowaniu aktów prywatno-prawnych.

a) Kompetencje grupy seniorów w zarządzie okręgu miejskiego (*civitas*) w państwie frankońskim występują wyraźniej w świetle rzymskich zasad prawnych, które mają zastosowanie do stanu dekurionów.

Gallo-rzymskie *civitates* w Galii posiadały początkowo organizację zbliżoną w pewnej mierze do ustroju władz miasta i okręgu rzymskiego. Zarząd administracyjny okręgu należał w imperium rzymskim początkowo do ogółu wolnych obywateli, obradujących w komicjach. Zgromadzenie to wybierało urzędników municypalnych różnych stopni (*duoviri iuri dicundo*, edylów, kwestorów miejskich itp.). Urzędnicy ci po rocznym sprawowaniu urzędu wchodziłi do senatu miasta, który nosił miano kurii miejskiej i odgrywał w *civitas* podobną rolę do roli senatu w Rzymie. W drugiej połowie II wieku (pomiędzy r. 167—170) komicje utraciły prawo do wybierania urzędników municypalnych — zanikły. Urzędników należało wybierać z grona kurii. Prawo do wyboru przeszło do samej kurii, która zaczęła uzupełniać się przez kooptację. Wkrótce stan dekuriona stał się dziedziczny.⁷⁸ Konstytucje cesarskie usankcjonowały ten stan rzeczy i przyznały dekurionom szereg uprawnień, których odpowiednikiem były jednak uciążliwe obowiązki. Dekurioni, posiadający wiek prawem przepisany mieli prawo i obowiązek obradować w kurii nad wszystkimi sprawami dotyczącymi okręgu miejskiego i uchwalali dekryty (*decreta curiae*), które winni byli wykonywać urzędnicy municypalni. Do kompetencji kurii municypalnej należało między innymi: zarządzanie majątkiem miejskim (budowle, grunta), dysponowanie sumami przypadającymi miastu od dzierżawców i innymi świadczeniami, nadzór nad robotami publicznymi. Obok urzędników municypalnych kuria wybierała delegatów na zgromadzenia prowincjonalne. Jak wspomniano wyżej, kuria municypalna była organem, przed którym zeznawano akty sądownictwa niespornego, jak darowizny, testamenty, ustanowienie posagu, sprzedaż itp. Oryginały aktu przechowywano w aktach kurii.⁷⁹

W imperium późnorzymskim rząd cesarski nałożył na kurie miejskie obowiązek ściągania podatków państwowych. Kuria wyznaczała pobor-

⁷⁸ *Ibid.*, t. I, ss. 24—9.

⁷⁹ *Ibid.*, t. I, ss. 27—9.

ców ze swego grona. Od r. 586 stało się to regułą, co więcej, dekurioni mieli obowiązek uzupełniania niedoborów podatkowych ze swego majątku. W okresie najazdów i zubożenia ludności położenie dekurionów stało się nieznosne. Wielu z nich zrujnowały obowiązki fiskalne. Świadczą o tym współczesne konstytucje cesarskie.⁸⁰ Aby przeszkodzić dekurionom w porzucaniu stanu konstytucje cesarskie wprowadziły dziedziczność stanu, zabroniły przechodzenia do stanu duchownego, wojska, zakazały opuszczania miasta i osiedlania się na wsi, wyzbywania nieruchomości w municypium itp.⁸¹

Zarządzenia te pogłębiały jeszcze upadek stanu arystokracji municypalnej w cesarstwie. Jednak upadek ten nie musiał przebiegać równomiernie. W większych municypiach, tam gdzie dekurioni posiadali większe majątki znaczeniem zbliżali się tym samym do właścicieli latyfundiów — *potentes*. Wskazuje na to istnienie w szeregu okręgów silnej i wpływowej grupy arystokracji municypalnej w pierwszych wiekach panowania Franków w Galii.

Wraz z załamaniem się władzy cesarstwa w Galii i ustaniem rzymskiego ucisku fiskalnego w wielu okręgach położenie tego stanu mogło się poprawić. Władcy germańscy zajmowali wiele okręgów Galii w sposób pokojowy, na zasadzie dobrowolnych umów z cesarstwem. Po pierwszych chwilach kryzysu i po ustaleniu się władzy królów ostrogockich, burgundzkich, wizygockich czy frankońskich życie gallo-rzymskich okręgów miejskich zaczęło płynąć dawnym trybem. Ucisk precyzyjnej, rzymskiej maszyny podatkowej osłabł. Ustały również ograniczenia administracyjne w dziedzinie przynależności do stanu. Arystokracja municypalna zaczęła odzyskiwać stopniowo dawne znaczenie. Rola stanu dekurionów wystąpiła zwłaszcza w momencie przejściowym, kiedy z terenu okręgów miejskich ustępowali urzędnicy i żołnierze cesarscy, a nowi urzędnicy królów germańskich nie usadowili się jeszcze mocno w miastach. Musiały się też nieraz municypia opierać zbrojnie hordom najeźdźców (np. Orlean Hunnom).⁸²

Pod osłoną murów miejskich musieli się zbierać dawni dekurioni z urzędnikami miejskimi na czele, wielcy właściciele ziemscy *potentes*, *senatores*, którzy nie czuli się pewnie w swych wiejskich pałacach i folwarkach (*villae*), a również wyższe i niższe duchowieństwo z biskupem na czele.

Królowie germańscy potrafili nieraz uszanować ów stan faktyczny i starali się zjednywać sobie w różny sposób ludność gallo-rzymską.

⁸⁰ *Ibid.*, t. I, ss. 76—78. Por. *C. Th.* XII, 1, 10, 11, 13, 37, 38, 49, 99, 115, 149, 162.

⁸¹ Olivier-Martin: *op. cit.*, t. I, s. 76 i przyp. 3—10.

⁸² *Hist. Francorum*, II, 5.

Królowie frankońscy np. na stanowisko naczelników okręgów municypalnych (*iudices, comites, civitatum*) powoływali zazwyczaj Gallo-Rzymian. Obok tych nowych urzędników, zwykle z rangą komesa i władzą administracyjną, wojskową, sądową i skarbową, kompetencje kurii miejskiej utrzymywały się w pewnej mierze. Samo istnienie kurii i jej kompetencje uświęcało prawodawstwo rzymsko-wizygockie w postaci *Zbioru króla Alaryka II (Breviarium Allaricianum)*, którego główną część stanowią przepisy *Kodeksu Teodozjusza* z r. 458. Prawo rzymskie, jak wiadomo, było prawem plemiennym Gallo-Rzymian. (*Praeceptio Chlothara II*, art. 4 stanowił: „Chcemy, by pomiędzy Rzymianami sprawy były rozstrzygane przez rzymskie prawo.”)⁸³

Jednak kompetencje członków dawnego stanu dekurionów — seniorów w zarządzie okręgów miejskich — znalazły oparcie przede wszystkim w stanie faktycznym: położeniu i potrzebach miejskich okręgów. Prawo i obowiązek zastępowania okręgu miejskiego na zewnątrz i w administracji wewnętrznej.

W okresie częstych zmian granic frankońskich „królestw dzielnicowych”, które następowały wskutek śmierci władcy, układów pomiędzy jednocześnie rządzącymi władcami z rodu Merowingów, albo jako wynik wojen toczonych ze sobą przez członków tego rodu, ludność okręgów miejskich z dawnymi dekurionami (seniorami municypalnymi) musiała nieraz sama decydować o swym losie, przeciwstawiać się jednemu panującemu, popierać innych, a nawet toczyć wojny z sąsiednimi okręgami miejskimi w obronie swych interesów. Niekiedy przeciwstawiała się siłą urzędnikom przysłanym przez króla. Tak np. w r. 575 *cives* okręgu miejskiego Poitiers Basilius i Syagrius z gromadą zwolenników opierali się złożeniu przysięgi na wierność królowi Sigibertowi. Dopiero po zniszczeniu opornych *dux* królewski Mummolus zdołał odebrać przysięgę od mieszkańców Poitiers.⁸⁴ W r. 585 obywatele *civitas* Angers wypędzili przysłanego przez króla naczelnika okręgu.⁸⁵

W r. 585 *cives* Poitiers musieli rozstrzygać, czy poddadzą się władzy króla Childeberta, czy też jego stryja Gontrana. Początkowo przyjęli garnizon pierwszego, następnie jednak: „...wypędzili ludzi Childeberta i złożyli przysięgę królowi Gontranowi. Nie wytrwali jednak długo

⁸³ *Capitularia*, t. I, *Chlotharii II Praeceptio*, art. 4, *Inter Romanus negotia causarum romanis legebis preacepemus terminari*. Por. *Form. Turonenses*, gdzie szereg formuł powołuje się na moc obowiązującą prawa rzymskiego (22, 24, i in.).

⁸⁴ *Hist. Francorum*, IV, 45.

⁸⁵ P. wyżej przyp. 71.

w wierności.”⁸⁶ W tymże roku ludność okręgu miejskiego Rhedon nie przyjęła *dux* mianowanego przez króla Gontrana.⁸⁷

Walki wewnętrzne przybierały niekiedy postać wojen pomiędzy okręgami miejskimi. Tak np. Grzegorz z Tours podaje, iż w r. 583 *dux* Boppolenus pociągnął z mieszkańcami wielu okręgów miejskich: Tours, Poitiers, Angers i Nantes przeciwko okręgowi miejskiemu Bourges.

„Ci z Bourges zebrali się jednak w ilości piętnastu tysięcy pod miasteczkiem Meillant i stoczyli tam bitwę. Powstał wielki przelew krwi, tak, że ze stron obu padło więcej niż siedem tysięcy...”⁸⁸

Samorząd faktyczny miasta budził się do życia między innymi wtedy, gdy zmarł panujący. Z chwilą jego śmierci królewski naczelnik okręgu tracił tytuł do sprawowania władzy. W czasie walk między panującymi miasto mogło być nieraz pozbawione urzędnika i musiało samo dbać o swe istnienie i ład wewnętrzny.

Zachodzi pytanie, czy kuria municypalna w dawnej postaci była organem, który stał na straży interesów okręgu municypalnego? Wydaje się, że już w VI wieku zaczął się wytwarzać w *civitates* Galii organ inny, który w czasach normalnych przedstawiał się jako zjazd naczelnika okręgu, biskupa oraz świeckich i duchownych seniorów. Jak widzieliśmy wyżej w skład jego wchodził w myśl brzmienia 52 formuły z *Formularza andegaweńskiego*:

„...mąż apostolski (taki to), biskup i jaśnie oświecony mąż (taki to) komes w mieście Angers z czcigodnymi i dostojnymi mężami rzeczyspolitej...”⁸⁹

Widzieliśmy wyżej, że taki skład naczelnego organu w miejskim okręgu organizował albo też legalizował edykt króla Gontrana z r. 585, nakazując biskupom, by wezwali do swego boku naczelników okręgów miejskich, współkapłanów swoich, oraz „starszych synów Kościoła” dla wprowadzenia ładu prawnego na powierzonym im terenie.⁹⁰

Tak więc zamiast urzędu municypalnego, jakim była kuria miejska w municypalach Galii na czoło wysuwa się zjazd, w którym biorą udział: urzędnik królewski, biskup i arystokracja municypalna, seniorzy okręgu miejskiego, następcy dawnych dekurionów. Zjazd taki obraduje nad sprawami dotyczącymi zarządu okręgu miejskiego i jak zobaczymy niżej posiada jeszcze inne kompetencje. Ciągłość tradycji przejawia się w tym, iż uczestniczący w takim zjeździe *seniores* nazywani

⁸⁶ *Hist. Francorum*, VII, 13.

⁸⁷ *Ibid.*, VIII, 42.

⁸⁸ *Ibid.*, VI, 31, p. wyżej przyp. 30.

⁸⁹ *Form. Andecavenses*, 32, p. wyżej. przyp. 45.

⁹⁰ P. wyżej przyp. 59.

są również *curiales provinciae* i *rectores civitum* — „kurialami prowincji i rządcami obywateli”.

Istnieją ślady, iż instytucja ta przewidziana przez *Edykt króla Gontrana* z r. 585 i opisana w *Formularzu andegaweńskim*, występowała w okręgu miejskim Soissons, gdzie biskup Bartolenus zwykł zwoływać „...starszych (*seniores*) i lud (*plebiscitis*), z których radą i z których współdziałaniem zwykł był wszystko czynić w ważniejszych okolicznościach i sądzić wszystkie sprawy...”⁹¹

b) Ustrój sądowy Galii pod panowaniem królów frankońskich za pierwszej dynastii różnił się bardzo od ustroju sądowego wschodnich germańskich prowincji państwa. W prowincjach germańskich ustrój sądowy i administracyjny opierał się na stosunkowo niewielkich okręgach setkowych (*centenae*), w których w oznaczone dni cała ludność gromadziła się na wiecu sądowym (*mallus*) pod przewodnictwem setnika,⁹² wyrokującego w otoczeniu powołanych *ad hoc* asesorów-rachinburgów. Naczelnik większego okręgu (*pagus, gau*) skupiającego większą ilość okręgów setkowych z reguły objeżdżał te okręgi kolejno, wymierzając w nich sprawiedliwość. Obecność całej ludności męskiej na mallu była obowiązkowa.⁹³

Inaczej przedstawiają źródła ustrój sądowy w dawnych rzymskich dzielnicach państwa frankońskiego. Prawo rzymskie w zasadzie przewidywało sądy jednoosobowe. Sędzia rzymski mógł powoływać do swego boku asesorów, lecz posiadali oni głos jedynie doradczy, a obecność ich nie była niezbędną dla prawomocności wyroku. Jednak u schyłku rzymskiego Imperium Zachodniego oraz w Imperium Wschodnim na przełomie epoki starożytnej i średniowiecza cesarze rzymscy zaczęli w pewnych okolicznościach nadawać członkom arystokracji municypalnej prawo kontroli nad działalnością urzędników państwowych. Cesarz Justynian w 134 noweli (art. 3) zezwolił, by *primates civitatum* przeciwstawiali się bezprawnemu postępowaniu sędziów cesarskich.⁹⁴

Wizygocki skrót *Kodeksu Teodozjusza (Breviarium Alaricianum)* z r. 506 poprzez interpretację wprowadzał przepis nakazujący sędziom wyrokowanie z udziałem asesorów.⁹⁵ Assesorami bywali członkowie ary-

⁹¹ P. wyżej przyp. 51.

⁹² Por. *Pactus Legis Salicae*, 50, 2; 56, 57; 1, 2, 3.

⁹³ Por. m.in. Schröder, Künssberg: *op. cit.*, ss. 129—133; 176—180.

⁹⁴ Nov. 134, cop. 3, wyżej przyp. 65.

⁹⁵ *Breviarum*, C. Th. 1, 6, 3, *Interpretatio. Iudices nec sine officio suo de causis alienis vel de statu aliquid cognoscant. (Officium to asesorowie. P. W. Sawicki: op. cit., s. 108).*

stokracji municypalnej — *honorati*.⁹⁶ Omawiany kodeks rozszerzył dawny przywilej senatorów rzymskich na wszystkich *nobiles viri*, stanowiąc, iż w sprawach karnych winno wyrokować pięciu mężów wybranych losem, równych stanem oskarżonemu.⁹⁷

W praktyce dochowane źródła prawne i historyczne pozwalają na stwierdzenie, że w okręgach miejskich *seniores, venerabiles et magnifici viri* zasiadali w sądach jako assessorowie królewskiego sędziego — naczelnika okręgu, albo też biskupa i naczelnika okręgu.

Edykt króla Gontrana, wyżej wspomniany, ustala skład takiego sądu i jego kompetencję w sposób następujący:

„Lecz wy, apostołscy kapłani (tj. biskupi) połączywszy się z współkapłanami wyższymi (*consacerdotes vestros*), starszymi synami Kościoła (*filios seniores ecclesiae*) i naczelnikami okręgów miejskich (*iudices locorum*) [...] Jeżeli ktokolwiek z duchownych lub świeckich, trwając w złych postępkach, często napominany, nie zechce się poprawić, wedle warunków sprawy i winy osoby jednych niech surowość kanonów poprawia, innych zgodna z prawem kara porazi.”⁹⁸

Cytowana wyżej formuła 32 z *Formularza andegaweńskiego* głosi, iż na zgromadzeniu, powołanym również do czynności sądownictwa niespornego, zasiadali „czcigodni i dostojni mężowie rzeczypospolitej” zwani również „seniorami”.⁹⁹

Taki sam skład sądu przedstawia formuła senoneńska 3, wedle której sąd w tym mieście odbywał się: „...przed (takim to) jaśnie oświeconym komesem i przed (takim to) biskupem i przed licznymi dostojnymi mężami” (*plures magnifici viri ibidem resedebant...*).¹⁰⁰

Teksty historyczne potwierdzają udział członków arystokracji municypalnej, duchownych i świeckich w sądach. Cytowany wyżej ustęp

⁹⁶ *Ibid.*, C. Th., 1, 7, 1, *Interpretatio. Honorati provinciarum (id est ex curie corpore), si et ipsi in lite sunt constituti, tempore, quo cause aliorum a iudicibus ventilantur, cum iudice non resideant.*

⁹⁷ *Ibid.*, C. Th., 2, 1, 12, *Interpretatio. Quum pro obiecto crimine aliquis audiendus est, quinque nobiles viri iudices de reliquis sibi similibus missis sortibus eligantur: ne studio videantur electi et de capitali re aut innocentia alterius videatur facile iudicari.*

⁹⁸ *MGH, Capitularia*, t. I, *Guntchramni regis edictum*, s. 585. P. wyżej przyp. 59.

⁹⁹ P. wyżej przyp. 45.

¹⁰⁰ *MGH, Formulae*, cz. 1. *Formulae senonenses recentiores*, 3. *Notitia de servo.*

Notitia qualiter vel quibus presentibus veniens ille in causa monasterio sancti illius civitatis illius pontifici ad vicem venerabile viro illo abbate de predicto monasterio die illo illius civitatis in mallo publico ante illuster vir illo comite et ante illo episcopo vel aliis plures magnificis viris, qui ibidem resedebant.

z kroniki Grzegorza z Tours stwierdza, że za jego czasów, w jego mieście biskupim, naczelnik miejskiego okręgu, *comes Leudastis* „...zasiadał w sądzie z seniorami świeckimi i duchownymi.”¹⁰¹

Co prawda w dalszym ciągu rozwoju teksty prawne, pochodzące z terenu Galii merowińskiej używały częściowo terminów frankońskich na oznaczenie poszczególnych instytucji sądowych. I w Galii sąd naczelnika okręgu oznaczano niekiedy mianem *mallus*, spotykamy czasem również i w Galii termin frankoński *rachinburgi* na oznaczenie assessorów. Terminologia ta jednak nie powinna nas mylić, gdyż *rachinburgi* oznaczają wtedy assessorów dawnego typu, zasiadających w składzie sądu w tym samym charakterze. Świadczy o tym na przykład zestawienie formuły 6 z *Formularza senoneńskiego nowszego* z formułą 6 senoneńską oraz formułą 32 z *Formularza andegaweńskiego*. Formuła 6 senoneńska jest wyraźną przeróbką poprzednich. Stwierdza ona, iż na sądzie obok komesa i biskupa¹⁰² zasiadali „liczni czcigodni mężowie” — *rachinburgi*.

Wzrost znaczenia stanów seniorów municypalnych w porównaniu do ustroju rzymskiego przejawiał się w tym, że członkowie jego zaczęli w sądach zdobywać głos decydujący. Już w myśl *Kodeksu Alaryka* w sprawach karnych nobilem mieli głos decydujący wylosowani przedstawiciele ich stanu. Tekst wspomniany był w zgodzie z frankońskim prawem procesowym, w myśl którego wyrok wydawali assessorowie — *rachinburgi* (*legem dicere*). Nie jest wyłączone, że w tej dziedzinie prawo frankońskie wpłynęło na postępowanie sądowe w sądach zachodnich dzielnic państwa.

Dochowane formuły wyroków wydanych na obszarze okręgów miejskich stwierdzają nieraz, że wyrok zapadł w sądzie przy udziale assessorów i że jest to wyrok „sędziego i assessorów”. Taki zwrot zawiera 12 formuła z *Formularza andegaweńskiego*.¹⁰³

Formularz Turoneński zawiera również formułę, która stwierdza, iż na rozprawie zasiadał sędzia „...i inni, którzy z nim byli...”¹⁰⁴ Wyrok zaś zapadł na podstawie wspólnej uchwały (*convenit*). *Żywot św. Eligiusza* przedstawia przebieg narady sądowej, w której rozbieżność zdań pomię-

¹⁰¹ *Hist. Francorum*, v. 48: ...*Iam si in iudicio cum senioribus vel laicis vel clericis resedisset...*

¹⁰² *Form. Senonenses recentiores*, 6: ...*in mallo publico ante inluster viro illo comite et ante apostolico viro illo, vel presente quam plures viris venerabilibus racimburgis...*

¹⁰³ *Form. Andecavenses*, 12: ...*illi homo placetum suum adtendit, Andecavis civitate, kalendas illas, per iudicio inluster illo comite vel auditores suis...*

¹⁰⁴ *Form. Turonenses*, 41. *Veniens ille die illo... ante illum iudicem vel reliquis viris qui cum eo aderant...*

dzy assesorami musieli dopiero rozstrzygnąć komes i biskup.¹⁰⁵ Wreszcie 32 formuła *Formularza Andegaweńskiego*, mimo jej zastosowania do aktów sądownictwa niespornego, wskazuje pośrednio na rolę seniorów przy rozstrzygnięciu spraw spornych.¹⁰⁶

c) Wedle rzymskich zasad ustrojowych w okręgach miejskich (*civitates*) sądownictwo niesporne i rejestrowanie aktów prywatno-prawnych należało do kurii, która była urzędem municypalnym.

Do kompetencji kurii należało przede wszystkim odtwarzanie treści zaginionych dokumentów stwierdzających uprawnienia ich właściciela,¹⁰⁷ ustanawianie opieki nad nieletnimi,¹⁰³ rejestrowanie umów kupna sprzedaży, darowizn, testamentów itp.¹⁰⁹

Nie ulega wątpliwości, iż praktyka dokonywania wyżej wymienionych czynności zgodnie z zasadami prawa rzymskiego istniała w ciągu całego badanego okresu. Wymowa formularzy jest tu decydująca. Formuły postępowania przy odtwarzaniu treści zaginionych aktów (*appennis*) zawierają formularze powstałe w okręgach miejskich Angers,¹¹⁰ Owernii,¹¹¹ Tours,¹¹² Bourges¹¹³ i Sens.¹¹⁴ Formułę aktu ustanowienia opieki zawiera *Formularz turoneński*.¹¹⁵ Formuły postępowania przed kuria municypal-

¹⁰⁵ *Vita Eligii*, II, 62. MGH, Scr. Rer. Mer., t. IV.): *Ducuntur igitur in huiusmodi uterque (ojciec i syn) in publicum et conglobatis multis sisterunt in examine episcopi et comitis... Quidam ergo circumstantium partibus filli fovebant, alii vero rectius quid promulgantes non esse rectum credi super patrem iudicabunt.*

¹⁰⁶ *Form. Andecavenses*, 32, p. wyżej przyp. 45.

¹⁰⁷ Tzw. *appennis*: *Form. Andecavenses*, 32, *Arverenses* 1 (a) (P. wyżej przyp. 42).

¹⁰⁸ *Form. Tuornenses*, 24, (p. wyżej przyp. 41).

¹⁰⁹ *Form. Marculfi*, II, 37, (p. wyżej przyp. 37). *Andecavenses* 1 (a), przyp. 38; *Turonenses*, 3 (przyp. 48), *Arvernenses Bituricenses* 6 (przyp. 42).

¹¹⁰ *Form. Andecavenses*, 32 i przyp. 45.

¹¹¹ *Form. Arvernenses* 1 (a), por. wyżej przyp. 42.

¹¹² *Form. Turonenses*, 28 por. wyżej przyp. 40.

¹¹³ *Form. Bituricenses*, 7, przyp. 43.

¹¹⁴ *Cartae Senonicae*, 38. *Relatum que dicitur apennis*.

Mox nobilium Romanorum adsuevit et ratio iure deposcit, ut, se cuiuscumque domus igne crematur, pro seriam scripturarum cartolam relatione, que dicitur apennis, recipiat. Quamobrem, cum quadam vir inluster ille comis ad multorum causas audiendas vel recta iudicia terminandum una cum plures personis resedentes, ibique veniens homo alicus nomen illo suggerit, intulit, eo quod ante hos dies, casum faciente, casa sua cum omnem vel mobilem vel intro domo compendia seo et strumenta cartarum ibidem igne cremassent. Et quia ille iudex vel vicini pagensi ipsius ad presens venientes ita dixerunt vel testimoniaverunt, quod ad hoc videndum accesserant, sic vero et hac tum aderant, sic superdictus ille comis vel reliquis Francis personis iuxta presentium retroque precedentium cartola relatione, que dicitur apennis, ei dare decreverunt, ut quicquid ex hac cessione parentum aut ex contractu habebat, tam per venditionis, donationes, cessiones, iudiciis,

ną przy rejestrowaniu aktów prawnych znajdują się w formularzach: Markulfa, z Angers, Owernii, Tours, Bourges, Sens i dodatku do starszego *Formularza senoneńskiego*.¹¹⁶

Duże trudności istnieją przy ustaleniu rzeczywistego składu owej „kurii” w państwie frankońskim. Na ogół formularze głoszą, iż czynności dokonuje „cny” (*honestus*) chwalebny (*laudabilis*), najlepszy (*optimus*) defensor.¹¹⁷ Działa w otoczeniu kurii miejskiej (*omnis curia illius civitatis*)¹¹⁸ „kurii rządowej” (*curia publica*)¹¹⁹ „stanu dekurionów” (*ordo curiae*).¹²⁰ W czynnościach rządowych bierze również udział pisarz, *notarius*¹²¹ *amanauensis*, *profensor*.¹²²

Formuła z Angers, oparta o dokumenty spisane w latach 514—515 pod panowaniem króla Childeberta I, wymienia jeszcze w składzie kurii „kuratora” i *magistra militum*.¹²³ Drugi z nich mógł być naczelnikiem frankońskim okręgu municypalnego. Rola pierwszego nie jest jasna.

W świetle formularzy nie wydaje się, by stanowisko defensora było wysokie. Nigdy formuły nie przyznają mu tytułu *magnificus*, stosowanego do członków arystokracji. Defensor bowiem był w ustroju frankońskim sędzią, którego kompetencja ograniczała się do obwodu murów miejskich.¹²⁴

---

obnoxationes, cautiones, commutationes se pre ceteris scripturis ad eum pervenit dominium vel potestate, inceptis perveniatur in suo iure, absque refregationis vel modulations in suo perneant. Vicinorum manu propria subter roboravimus et post nostro roborare decrevimus.

¹¹⁵ *Form. Turonenses*, 24 (p. wyżej przyp. 41).

¹¹⁶ *Form. Marculfi* II, 58 (p. wyżej przyp. 37). *Form. Andecavenses* 1 (a), p. wyżej przyp. 38. *Form. Turonenses* 3 (p. wyżej przyp. 40). *Form. Arvernenses* 1 (b) (p. wyżej przyp. 42). *Form. Bituricensis*, 6, 39 (p. wyżej przyp. 43). *Cartae Senonicae*, 39 (p. wyżej przyp. 114).

¹¹⁷ P. wyżej przyp. 116.

¹¹⁸ *Form. Marculfi*, II, 38 (p. wyżej przyp. 37).

¹¹⁹ Np. *Form. Bituricensis*, 15 (c), p. wyżej przyp. 43. *Form. Andecavenses* 1 (a), p. wyżej przyp. 38 i in.

¹²⁰ *Form. Bituricensis* 6, *Defensor et ordo curie dixerunt ...Form. Turonenses*, 3.

¹²¹ *Form. Arvernenses*, 2 (b): *...Tunc unus ex notarius ipso mandato in publico recitavit.*

¹²² *Form. Andecavenses*, 1 (a): *Vir venerabilis diaconus et amanuensis Andecavis civitate...* por. *Form. Arvernenses*, 1 (a). *Form. Bituricensis*, 7... *obtime defensore seo et illo profensore...* *Appendix ad Form. Senonenses* 1 (c).

¹²³ *Form. Andecavenses*, 1 (a): *„Rogo te, vir laudabilis defensor, illi curator, illi magister militum, veli reliquam curia publica...”*

¹²⁴ C. Conrat: *Ein Traktat über romanisch — fränkisches Ämterwesen*, *Zeitschr. der Sav. Strifft. Ger. Abt.*, t. XXIV, 1908, s. 249: *Defensor civitatis, qui indicat causas civitatis sue, sed intra muros tantum, non indicat autem de his, qui extra civitatem aguntur. Ipse sub comite, sub ipse curator est. Qui explorat, quicquid iniquitatis in civitate agitur.*

Na ewolucję naczelnego organu okręgu miejskiego wskazuje *Formularz owernijski*. Jedną z formuł w nim zawartych termin *curia* (urząd municypalny) zamienia na *cura publica* (troska o sprawy urzędowe). W formule strona zwraca się nie do dekurionów lub stanu kuriałów, lecz do mężów „...cnych, którzy pilnie troszczą się o sprawy publiczne...” (*honorati, qui curas publicas agitis adsidue*). Na pierwszy plan wysuwa się nie urząd (*curia*), ale osoby pełniące czynności urzędowe (*honorati*).¹²⁵

W składzie kurii pojawiają się osoby duchowne. W formule turoneńskiej „gestów” urzęduje „czcigodny mąż defensor” (*venerabilis vir defensor*)¹²⁶ — może w tym wypadku biskup turoneński. Wśród pisarzy pojawiają się również duchowni, zwłaszcza diakoni — zapewne w związku z zanikiem umiejętności czytania i pisanía wśród osób świeckich.¹²⁷

Kim są jednak osobistości, oznaczane w formułach jako *ordo curiae, curiales* itp., które dokonują czynności sądownictwa niespornego?

Formuła pełnomocnictwa zawarta w *Formularzu z Bourges* oparta na dokumencie z r. 805 nazywa osoby te *honorati*.¹²⁸ Natomiast inna formuła (7) stwierdza, iż strona, która prosiła o zabezpieczenie jej praw w związku ze zniszczeniem dokumentów zwracała się do „...defensora i kurii urzędowej, czyli do całego duchowieństwa [kościół] świętego Stefana i do mężów dostojnych okręgu miejskiego Bourges”. (*defensor vel curia publica seo et cuncto clerorum sancti Stephani ac viris magnificis Betorice civitatis*).¹²⁹

Wielokrotnie cytowana formuła z Angers (32) w związku z tą samą czynnością wymienia miejscowego biskupa, naczelnika okręgu miejskiego z rangą komesa oraz: „...czcigodnych [duchownych] i dostojnych [świeckich] mężów rzeczypospolitej [miejskiej]” (*apostolecus vir domnus ill episcopus nec non et inlustro vir illi comus in civetate Andecave cum reliquis venerabilibus atque magnificis rei puplici...*). Z kontekstu wynika, że osoby te pełnią funkcję „kuriałów prowincji”, czyli „rządców obywateli” (*rectores civium seu curialis provinciae*).¹³⁰

Tak więc nie ulega wątpliwości, że taka czynność, wchodząca w zakres sądownictwa niespornego, jak ustalenie uprawnień posiadaczy zaginionych dokumentów, która należała w rzymskim ustroju do kompetencji

¹²⁵ *Form. Arvernenses*, 2 (b): *Arvernus apud vir laudabile defensore vel cura publica... Quaeso vobis, optime defensor vel curia publica ipsius civitatis... 1 (a) ...adabilis illum defensore et vos honerati, que curas publicas agitis adsidue...*

¹²⁶ *Form. Turonenses*, 3, *...adstante venerabile viro illo defensore... Rogo te venerabilis vir ille defensor.*

¹²⁷ *Form. Andecavenses*, 1 (a), p. wyżej przyp. 122.

¹²⁸ *Form. Bituricenses*, 15 (b) *Mandatum... apud honoratis ipsius civitate...*

¹²⁹ *Ibid.*, 7.

¹³⁰ *Form. Andecavenses*, 32 (p. wyżej przyp. 45).

kurii miejskiej przypadła zjazdowi arystokracji miejskiej, świeckiej i duchownej. Zapewne w tym samym trybie mianowano opiekunów małoletnich, gdy formuła turoneńska (24) stwierdza, iż wyznaczał ich naczelnik okręgu (*iudex provinciae*) za zgodą pierwszych mieszkańców okręgu miejskiego (*primates civitatis*).¹³¹

Widzieliśmy wyżej, że podobny skład posiadały niektóre sądy w miejskich okręgach. Znamienna jest ponadto formuła z *Formularza senoneńskiego* (*Formulae Senonenses Recentiores*) przedstawiająca przebieg rozprawy sądowej (*notitia*), która głosi, iż rozprawa odbyła się:

„W dniu takim to, w takim to mieście, na sądzie państwowym, przed oświeconym takim to komesem i przed takim to biskupem i przed innymi, licznymi dostojnymi mężami, którzy tam zasiadali.” (*die illo, illius civitatis in mallo publico ante illuster vir illo comite et ante illo episcopo vel aliis plures magnificis viris, qui ibidem resedebant*).¹³²

Z zestawienia tych tekstów wynika, iż wraz z rosnącym uwstecznieniem organizacji państwowej pod pierwszą dynastią frankońską, ilość instytucji państwowych w dawnych prowincjach rzymskich maleje, a te, które trwają, nabierają cech bardziej pierwotnych. Instytucje natomiast istniejące przejmują na siebie część kompetencji instytucji dawnych, znajdujących się w stanie zaniku.

Tak więc dawny rzymski organ, powołany do dokonywania czynności sądownictwa niespornego w Galii — kuria miejska — zanika. Na jego miejsce natomiast wkracza zjazd arystokracji municypalnej duchownej i świeckiej, odbywany pod przewodnictwem naczelnika okręgu miejskiego (komesa), a nieraz również biskupa. Zjazd ten jest organem bardziej uniwersalnym. Jego działalność obejmuje sprawy zlecone przez panującego, wyrokuję on w sprawach spornych, a jednocześnie dokonuje czynności z dziedziny sądownictwa niespornego. W jego składzie zaś obok przedstawicieli władzy świeckiej i duchownej zasiadają *seniores* okręgu miejskiego — następcy stanu dekuriorów — rzymskiej arystokracji municypalnej.

O BOWIĄZEK SŁUŻBY WOJENNEJ

W myśl zasad prawa rzymskiego obowiązki rzymskich obywateli w związku z organizacją armii były ograniczone. Nie było powszechnego obowiązku służby wojskowej. Obywatele rzymscy w zasadzie byli obowiązani jedynie do świadczeń na rzecz armii w pieniądzu lub w naturze. Natomiast germańskie prawo nakładało na wszystkich wolnych poddanych króla obowiązek osobistego pełnienia służby wojennej na każde żądanie władcy (*heribannus*). Obowiązkiem tym zostali obciążeni gallo-

¹³¹ *Form. Turonenses*, 24 (p. wyżej przyp. 41).

¹³² *Form. Senonenses recentiores*, 3.

rzymscy poddani królów germańskich. Członkowie arystokracji municypalnej, posiadający materialne środki na lepsze uzbrojenie, obok drużyny królewskiej, tworzyli wartościowy element armii królów frankońskich. Zamiana „cywilnego” społeczeństwa gallo-rzymskiego na społeczeństwo wojowników dokonywała się stopniowo. Członkowie rodów „senatorskich” Galii w okresie wędrówki ludów i osłabienia władzy państwowej, siłą rzeczy musieli dbać sami o swoją obronę. Pałace wiejskie (*villae*) przekształcono w twierdze, na dworach utrzymywano gromady zbrojnych sług wojowników (*bucellarii*). Toteż w czasie najazdu Wizygotów *viri magnifici* okręgu miejskiego Owernii bronili sami swej ziemi przed najazdnikami. Ich następcy, jak stwierdza Grzegorz z Tours, walczyli w armii króla wizygotckiego Alaryka II przeciwko armii frankońskiej Klodwiga I. Wielu z nich poległo na polu bitwy pod Vouille (507), po której Galia znalazła się pod panowaniem frankońskim.¹³³ Podobnie w armii króla Gontrana, walczącej z samozwańcem Gondowaldem (585), znajdowali się „mężowie możniejsi” (*robustiores viri*), którym kronikarz przeciwstawia „ludzi mniej znacznych” (*populus minor*).¹³⁴ *Seniores* okręgów miejskich na rozkaz królewski winni byli stawać pod dowództwem naczelników okręgów — komesów. Tworzyli oni niewątpliwie kadre dla ludności okręgu. Armia wymienionego króla, np. — obok ludności zamieszkującej dorzecze Rodanu, Sekwany czy Burgundię, składała się w r. 585 z oddziałów, utworzonych przez mieszkańców okręgu municypalnego Bourges, Saintes, Angoulême, Perigueux.¹³⁵ Na wypadek, gdy wolny człowiek przebywał w jurysdykcji pana-immunisty, musiał stawać pod komendą tego pana lub osoby przez niego wyznaczonej. Obowiązek służby wojennej mógł w pewnych wypadkach wypływać z kommendacji, tj. prywatnego wolnego człowieka wobec magnata do pełnienia dlań służby godnej człowieka wolnego, a więc i służby wojennej w drużynie pana.¹³⁶

Seniorzy okręgów municypalnych, którzy stanowili stan pośredni pomiędzy magnatami (*potentes* — arystokracją królewską) a ogółem ludzi

¹³³ *Hist. Francorum*, II, 37: *Maximus ibi tunc Arvernorum populus, qui cum Apolinare venerat, et primi qui erant ex senatoribus corruerunt.*

¹³⁴ L. c. Wojownicy króla Gontrana: *...relictis plaustris ac diversis impedimentis cum populo minori, robustioris viri ipsum, sicut iam Garonnam transierant, insequi distinant...*

¹³⁵ *Ibid.*, VIII, 30: *Igitur rex Guntchramnus rex commoveri exercitum in Hispaniis praecipit... Gentes vero, quae ultra Ararem Rhodanumque et Saequanam commenebant, cum Burgundionibus iunctae... similiter et Byturigi, Sanctonici cum Petrocoricis, Ecolesnensisbus... usque ad Carcassonam urbem devecti similia mala gesserunt...*

¹³⁶ *Form. Turonenses*, 43, *Qui se in alterius potestate commendat. Domino magnifico enim illo... et dum ego in capud advixero, ingenuili ordine tibi servitium vel obsequium inpendere debeam...*

wolnych, zamożniejsi, a więc lepiej uzbrojeni, stanowili jądro pospolitego ruszenia. Już w pierwszej połowie VIII wieku, pod rządami majordoma Karola Młota, zmniejszenie się ilości członków tej grupy społecznej, stanowiącej stan średnich właścicieli ziemskich, średnich wojowników, spowodowało powstanie instytucji *praecario verbo regis*, tj. nadawanie wojownikom gruntów kościelnych na użytkowanie.¹³⁷

Pod panowaniem Karolingów ta grupa ludności nie tylko nie znikła całkowicie, ale zapewne wykazywała pewną samodzielność. *Kapitularz z Mersen* (847), nakazujący wszystkim ludziom wolnym oddanie się pod władzę jakiegoś seniora, króla lub *vassa* królewskiego, odnosił się zapewne do członków tej grupy.¹³⁸ Znaczenie wojskowe posiadaczy średnich majątków ziemskich wynika między innymi z art. 6 kapitularza z r. 805, który nakazywał, by właściciel ziemski, posiadający 12 łanów (*mansi*) stawał na wojnę w zbroi.¹³⁹ Ci, średni właściciele ziemscy, których stać było na posiadanie zbroi, drobny poczet i tabor stanowią zapewne kontynuację dawnych seniorów municypalnych i są poprzednikami późniejszego drobnego i średniego rycerstwa. Wolno też sądzić, że ta grupa ludności dostarczała pod panowaniem II dynastii frankońskiej (od poł. VIII wieku) kandydatów na takie stanowiska, jak ławnicy — *scabini* w sądach.

OBOWIĄZKI SZCZEGÓLNE

Do obowiązków szczególnych stanu seniorów municypalnych należało przybywanie w dni świąt uroczystych do stolicy okręgu miejskiego w celu spędzenia ich wraz z biskupem. Synody w państwie Frankońskim z VI wieku wspominają o tym obowiązku parokrotnie. Synod owernijski w kanonie V stanowił:

„Ci, którzy są obywatelami wyżej urodzonymi... niechaj przybywają do miast, do swoich biskupów w wyżej wymienione święta. Jeżeliby, przez niegodną lekkomyślność, wzgardzili tym (obowiązkiem) w czasie tych świąt, podczas których nie przebywali w mieście, niechaj zostaną odegnani od przyjmowania Komunii (*communione pellantur*).”¹⁴⁰

Synod orleański z r. 541 w kanonie 3 nakazywał:

„Niechaj każdy z pierwszych obywateli (*de prioribus civibus*), który by chciał obchodzić święta Wielkiej Nocy poza miastem, niechaj wie, że

¹³⁷ Por. np. *MGH, Capitulare Liptinense...* c. 2 (ok. 743, *MGH, Capitularia*, t. I, s. 26).

¹³⁸ *Ibid.*, t. II, s. 71 ...*Conventus aqud Mersnam primus* (847), art 2 *Volumus etiam, ut unusquisque liber homo in nostro regno seniore, qualem voluerit, in nobis et nostris fidelibus accipiat.*

¹³⁹ *Capitulare*, II, a. 805, art. 6 (*MGH, Capitularia*, t. II).

¹⁴⁰ Patrz wyżej przyp. 61.

cały święty synod mu tego zabrania: lecz niechaj obchodzi główne święta w obecności biskupa, tam gdzie godzi się, aby odbywało się święte zgromadzenie. Jeżeliby jednak jaka pewna konieczność powodowała, że nie mógłby tego wykonać, niechaj biskupa prosi o łaskę.”¹⁴¹

Oba przepisy wskazują, że w VI wieku biskupi zrozumieli rolę arystokracji municypalnej jako kadry społecznej. Pragnąc podporządkować sobie tę grupę ludności w zarządzie okręgu miejskiego, gdy urzędnicy królewscy tracili wpływ i znaczenie, zbierali periodycznie przedstawicieli stanu seniorów wokół siebie. Zabraniają obchodzić im święta w kościołach poza katedrą znajdującą się w mieście lub pod miastem, w stolicy okręgu miejskiego. Praktyczne zastosowanie tej zasady widać w świetle tekstów historycznych. Jest rzeczą oczywistą, iż seniorzy w ten sposób gromadzeni byli wzywani do wzięcia udziału nie tylko w uroczystościach religijnych, ale również administracyjnych i sądowych. W czasie takich świąt lub bezpośrednio po nich najłatwiej było wypełniać przepis *Edyktu króla Gontrana* z r. 585 w sprawie tworzenia sądów mieszanych, świeckoduchownych, w okręgach miejskich, które jak widzieliśmy wyżej działały w rzeczywistości.

UPRAWNIENIA OSOBISTE STANU SENIORÓW

Uprawnienia osobiste stanu seniorów w miejskich okręgach Galii nie przedstawiają się dość jasno. Jeżeli czynności w sądach z dziedziny sądownictwa spornego, niespornego lub rejestracji aktów łączyły się z jakimiś świadczeniami materialnymi (o czym źródła nie wspominają) na rzecz seniorów, można by mówić o uprawnieniach materialnych. Bezspornymi, choć nieznacznymi uprawnieniami jest tytułatura, wskazująca na wysoki szczebel zajmowany przez seniorów w społeczeństwie ówczesnym przed innymi obywatelami okręgu. Ich pochodzenie podkreślają takie terminy, jak *nobiles viri*, a prawo do szczególnego szacunku takie tytuły, jak *honorati* i *magnifici*. Wreszcie tytuł *curiales*, *municipes* podkreśla ich stanowisko w kurii. W sumie jednak źródła badanego okresu nie pozwalają na stwierdzenie, w jakiej mierze ówczesne prawo przyznawało im uprawnienia wyższe od zwykłych obywateli: podobnie jak to czyniło prawo rzymskie odróżniające „*honorati nobiliores*” od ludzi wolnych niższego stanu „*humiliores*.”

WNIOSKI

Ewolucja stanu dekurionów i kurii municypalnych w okręgach miejskich Galii pod panowaniem pierwszej dynastii frankońskiej jest znamienym przykładem rozwoju wstecznej instytucji prawnych. Punktem wyjścia dla obu instytucji był wysoce rozwinięty ustrój prawny i spo-

¹⁴¹ Patrz wyżej przyp. 62.

leczny. Już schyłek państwa rzymskiego łączy się z pewnymi objawami ich upadku.

Okręg miejski — *civitas* — był podstawową jednostką rzymskiego ustroju administracyjnego. Zarząd tego okręgu miał charakter samorządny, a więc odciążał biurokrację cesarstwa. Początkowo brali w nim udział wszyscy wolni obywatele *civitatis* wyłaniając organy samorządu: urzędników municypalnych i kurię miejską. Pod koniec II wieku prawo to przysługuje jedynie arystokracji municypalnej (*ordo decurionum*) złożonej ze średnich właścicieli ziemskich i bogatych mieszkańców miasta. Rozwinięta administracja cesarstwa u jego schyłku na Zachodzie wykorzystuje samorząd municypalny dla celów fiskalnych. Stan dekurionów pod wpływem prawodawstwa późnorzymskiego upada wobec nadmiernych obowiązków fiskalno-administracyjnych i staje się stanem zamkniętym, ściśle dziedzicznym.

Zmiana następuje w okresie wędrówki ludów, w ciągu IV—VI wieku. Jest to okres upadku gospodarczego kraju i upadku miasta. Te ostatnie w wąskim kręgu murów są mniej ludne, a kraj poza murami niszczą najeźdźcy. Zubożenie ludności i stanu dekurionów w zasadzie nie zmienia dawnego prawodawstwa rzymskiego. W praktyce jednak rozprężenie urzędów rzymskich i ustroju fiskalnego uwalnia stan dekurionów od nieznośnego ciężaru. Okręgi miejskie, pozostawione same sobie, w obliczu najeźdźców i zmian politycznych, zyskują faktyczną autonomię. Arystokracja municypalna w drodze faktu, wraz z miejscowym biskupem zdobywa prawo reprezentowania okręgu miejskiego wobec świata zewnętrznego i innych okręgów. Obok prawa rzymskiego do głosu zaczyna dochodzić prawo zwyczajowe, *mos*, *consuetudo*, *consuetudo pagi*, *consuetudo loci*. Kształtuje się ono pod wpływem nowych potrzeb i warunków. Dawny, zamknięty stan dekurionów, składający się z ludzi świeckich wolnych od obowiązków wojskowych, zamienia się w grupę społeczną obejmującą jednostki silniejsze ekonomicznie, przynależne do jednego okręgu miejskiego, duchowne i świeckie. Grupa świecka staje się grupą „seniorów” — wojowników. Dawna kuria miejska, tj. urząd posiadający własnych funkcjonariuszy, własne archiwum i zakres kompetencji, traci znaczenie jako organ zarządu municypalnego. Ponad samorządem miejskim staje naczelnik okręgu (*iudex civitatis*) z rangą komesa. Jest to w VI wieku zwykle Gallo-Rzymianin podległy prawu rzymskiemu. W zarządzie miasta musi uznać rolę dawnych dekurionów, którzy przekształcili się w stan seniorów miejskich. Obok komesa wysuwa się na plan pierwszy biskup okręgu miejskiego, którego obszar z reguły pokrywa się z granicami diecezji. I on stara się skupić dokoła siebie seniorów — przekształcony stan dekurionów.

Przedstawiciele tego stanu stanowią nadal reprezentację ludności okręgu miejskiego. W czasie częstych zmian politycznych muszą decydować o losie swego *civitas*, stając na jego czele w stosunkach z panującymi i sąsiednimi okręgami municypalnymi.

W czasach, gdy stosunki są unormowane, a w mieście urzęduje legalny namiestnik królewski — *comes civitatis*, wytwarza się w municypiach nowy organ: zjazd komesa, biskupa, seniorów duchownych i świeckich. On to zaczyna przejmować kompetencje kurii municypalnej przy pełnieniu sądownictwa niespornego, a jednocześnie staje się w okręgu miejskim instancją sądową, rozstrzygającą sprawy sporne. Ponadto w sądach naczelnika okręgu arystokracja municypalna zasiada w charakterze assessorów, tworząc kadry dla późniejszych ławników karolińskich.

Wylania się pytanie, czy dawne kurie miejskie nadal zachowały kompetencje dla rejestrowania aktów prawnych. Zwyczaj rejestrowania aktów prywatno-prawnych w myśl zasad prawnych ustroju rzymskiego pozostał nadal w mocy. Jednak można obserwować zanikanie kurii jako urzędu spełniającego te funkcje. Proces ich zaniku musiał przebiegać niejednakowo: na północy Galii szybciej, na południu i w bogatych okręgach miejskich — wolniej. Faktem jest, że powoli sama nazwa *curia* staje się niezrozumiała, zastępuje ją pojęcie *cura publica* — troska o sprawy urzędowe. Natomiast same czynności rejestracji muszą się dokonywać na zjazdach arystokracji municypalnej, przy współudziale pisarza duchownego (diakona). Zrózniczkowana administracja okręgu zamienia się w wiec arystokracji municypalnej o kompetencjach uniwersalnych. Podstawą prawną jest tu obok dawnego prawa rzymskiego prawo zwyczajowe każdego okręgu a także *Edykt króla Gontrana* z r. 585.

Trudno w tych warunkach mówić o ścisłej unifikacji ustroju administracyjno-sądowego dzielnic zachodnich — gallo-rzymskich i wschodnich germańskich państwa frankońskiego. Terminy frankońskie powtarzane niekiedy w Galii przez źródła na oznaczenie instytucji administracyjno-sądowych (*mallus*, *rachinburgi* itp.) kryją w sobie treść inną niż frankońska. Jest to zjawisko podobne do zwyczaju z VI w. kiedy Gallo-Rzymianie rozpoczęli nadawać swym dzieciom imiona germańskie. Zwyczaj ten jednak nie szedł w parze ze zmianą języka, co więcej, język łaciński stał się językiem ojczystym Franków osiadłych w Galii, zwłaszcza środkowej i południowej.

Pewne ujednostajnienie zasad prawnych pojawia się dopiero w państwie Karolingów. Jednak dla ustalenia jego prawdziwego zasięgu należy przeprowadzić odrębne szczegółowe badania.

РЕЗЮМЕ

Автор занимается эволюцией органов самоуправления в муниципальных округах — *civitates* — которые переняло франкское государство от римского государства и сословия декурионов, члены которого согласно поздоримскому праву пользовались привилегией принимать участие в органах этого самоуправления.

Во вступительной части автор указывает, насколько существенным для развития права и строя средневековой Европы является обстоятельное исследование эволюции юридических институтов на переломе древности и средневековья. Несмотря на то, что эти вопросы были широко обсуждены в мировой литературе, эволюция городской курии и сословия декурионов не выяснена глубже по сей день. Выразителями взглядов современной науки являются французские синтетические труды, переиздание которых имело место после войны. Автор передает содержание взглядов на интересующий нас вопрос Н. Reignault (*Manuel d'histoire du droit français, V éd.* Paris 1947) Fr. Olivier Martin, (*Histoire du droit français des Origines à la Révolution, II éd.* Paris 1951), J. Ellul. (*Histoire des institutions, Paris 1955*) и коллективная работа, под ред. R. Monier при сотрудничестве G. Cardascia и I. Imbert (*Histoire des institutions et des faits sociaux des origines à l'aube du Moyen Âge, Paris 1956*).

Все исследователи повторяют на интересующую нас тему тезис о регрессе старого римского строя в Галии под владычеством франконской династии, признают существование пережитков прежней городской курии, но не занимаются эволюцией сословия декурионов в это время.

По их мнению, совпадающем со взглядами Н. Fehra (*Deutsche Rechtsgeschichte, V Ausgabe, Berlin 1952*) в франконском государстве административное и судебное устройство получило вид германского *ragus*. Город с округом превратился в *ragus* управляемый самодержавно королевским чиновником. В состав суда входили ассесоры (*rachinburgi*), которые судят под представительством комеса-графина.

Автор обращает внимание на то, что после падения Римской империи население городских округов в Галии под франконским господством приобретало неоднократно фактически политические права более широкие чем под римским господством. Франконское государство под господством династии Меровингов разделялось на ряд королевств, границы которых часто изменяются вследствие войн между Меровингами и вследствие наследования потомков по умерших монархах. Во время войн само население должно было решать об участи города, о помощи для одного или другого государя. Тексты

источников приводят много примеров такого положения вещей. В этих случаях выдвигается прежнее сословие городской знати — сословие декурионов. Это сословие тем отличается от сословия королевской знати, потенсов-магнатов, что тогда как первые владели крупными имениями в разных частях государства, городская знать владела имениями в данном городском округе (отсюда название: Biturigi, Arvernenses etc.).

Термины для обозначения членов этого состояния разделяются на две группы. Известное число юридических терминов, относящихся к VI—VIII веку, применяет для представителей этого сословия прежние римские термины — *curiales, ordo curiae, honorati*. Вторая группа текстов называет эту группу населения иными терминами, которые дают нам возможность определить юридический характер их компетенции и даже частично состав этой группы. Это *primates civitatis, rectores civium seu curiales provinciae, venerabiles ac magnifici reipublicae virii seniores*.

Последний термин часто повторяется в исторических текстах для обозначения представителей сословия декурионов (напр. *Hist. Franc. V, 48*). Им соответствует термин *priores cives* и до известной степени *natu maiores*.

Затем автор обсуждает условия, которым должен соответствовать член сословия городских сеньоров. Из текстов можно заключить, что необходима городская принадлежность (*cives arvernenses*) и свободное состояние, по всей вероятности владение имением в границах городской черты (*municipium*). Термин *maiores natu* указывает на принцип, что принадлежность к упомянутой группе была наследственна, как в сословии декурионов. В противоположность римскому праву членами этого сословия могли быть так миряне как и люди духовного сословия (*venerabiles viri, Form. And. 32; seniores laici et clerici, Hist. Franc. V, 48*).

Права и обязанности членов сословия, о котором идет речь, в управлении городского округа охватывали: а. участие в управлении отношениями городского округа и внутреннюю администрацию, б. участие в королевских органах юстиции, в. участие в неспорном судопроизводстве и регистрации актов, г. военную повинность, д. иные обязанности.

1. Участие „сеньоров” в управлении округами доказывается, между прочем, андегавенской формулой (32), что дела государевы (*principale negotium*) и дела дицезии — городского округа (*utilitates ecclesiae*) решались на собраниях представителей членов городской знати из мирян и духовых. Такое собрание, которое объединяло три главных элемента округа: представителя государя, церкви

и общественности можно считать органом, который заменил римскую городскую курию в ее функциях и даже приобрел большее значение.

2. Участие сеньоров в спорных судебных функциях характерно для судоустройства в Галии; эта черта отсутствует в германских частях государства. В последних судоустройство было демократично. В них принимали участие люди из народа с ассессорами-рахинбургамы из сотни как судебной общины. Напротив в Галии заседают кроме начальника округа (*judex ordinarius, judex civitatis, comes civitatis*) члены городской знати, сеньоры, *viri magnifici*. Такой состав предусматривал эдикт короля Гонтрана 685 года н.э.

3. Участие сеньоров в регистрировании официальных актов, составленных частными лицами, является повидимому бесспорным. Большое количество формул свидетельствует об этом участии. Подробности этого производства нам неизвестны. Мы не знаем, какую юридическую действительность скрывают эти римские формулы, которые франконские формулы позаимствовали у римской империи.

4. Не подлежит сомнению, что городские сеньоры обязаны были принимать участие в воинском ополчении, предусмотренном франконскими законами. Составляли они основной элемент городской армии в качестве *robustiores viri* в противоположность *populus minor* (*Hist. Franc. VII, 35*). Это эта группа населения как группа средних землевладельцев имела возможность получить лучшее воинское снабжение. В конце царствования династии Меровингов государственная власть при помощи „*precariaie verbo regis*” стремилась поддержать развитие этой группы населения, которая давала хорошо вооруженных воинов.

На представителей этого сословия была возложена особая обязанность явиться в город в торжественные праздненства, чтобы праздновать их совместно с их епископом. Овернский и орлеанский (541) синоды поставили в этом отношении категорические требования. Освободить от этой обязанности мог только епископ. Эта, возложенная на сословие городских сеньоров обязанность, давала епископу возможность организации городской знати под собственным руководством.

В заключительной части работы автор констатирует, что эволюция римской городской курии и сословия декурионов является примером обратной эволюции. Прежняя римская организация городского самоуправления способствовала развитию города и поддерживала государственную администрацию (взимание податей), но не давала населению политических прав. Военно-политические катастрофы, и экономический упадок городов и связанный с этим регресс куль-

туры уничтожили городское управление старого типа. Иная была участь сословия городской знати, состоящей из богатых горожан и богатых землевладельцев. Особенно эти последние сумели сохранить свое значение как общественная прослойка городского округа, играла ведущую роль в решениях относящихся к политической участи города, в судах и в регистрировании актов. Сеньоры городского округа составляли свиту комеса, шли на войну во главе своих сограждан. Во время иерархической перестройки общества путем образования феодальной иерархии (отношение комендации: сеньор — вассал) часть представителей этого сословия сохранила по всей вероятности независимость. Франконское право, согласно которому все волные люди должны были найти себе сеньора, короля, или его вассала, имело целью, вероятно, подчинение представителей этого сословия магнатам-представителям королевской знати. По всей видимости, из этой группы населения возникли кадры феодального рыцарства.

R É S U M É

Le travail a pour l'objet l'évolution des organes de l'administration municipale des *civitates* gallo-romaines et de l'ordre des décurions auquel le droit romain conférait le privilège de participation dans ces organes dans l'État Franque.

Selon l'auteur, les investigations sur les institutions existant vers la fin de l'Antiquité et à l'aube du Moyen Âge ont une grande importance pour la bonne connaissance du droit et des institutions de l'Europe médiévale et contemporaine. Malgré que ce problème ait été beaucoup étudié, l'évolution de la curie municipale et de l'ordre des décurions n'est pas connue d'une façon suffisante. Les ouvrages parus en France après la seconde guerre mondiale et consacrés à l'histoire des institutions (H. Reignault, F. Olivier-Martin, J. Ellul, R. Monier, G. Cardascia, J. Imbert), outre la description de la curie municipale romaine, parlent seulement de l'organisation administrative franco-germanique. On ne s'intéresse plus à ce qui resta de l'ancien ordre des décurions.

L'auteur démontre que la population des municipes (*civitates*) sous la domination franque s'appropriä en voie de fait les prérogatives politiques plus larges que dans l'Empire Romain. L'État Franque sous les Mérovingiens était, presque tout le temps, divisé entre plusieurs rois et les frontières de ces royaumes changeaient souvent. En temps de guerre entre ces souverains, la population devait souvent décider de son sort propre en se soumettant à l'un ou à l'autre d'eux. Les sources contemporaines con-

firmement ce fait. Dans ce cas le rôle le plus important incombait à l'ancien ordre de l'aristocratie municipale — à celui des décurions. Cet ordre se distinguait de celui de l'aristocratie royale — *potentes* — par le fait que ses membres possédaient des domaines dans diverses provinces du royaume, tandis que les membres de l'aristocratie municipale en possédaient dans une des circonscriptions municipales (*civitas*). De là vient la dénomination: *Biturigi, Arvernenses*, etc., c-à-d.: citoyens de la *civitas* Bourges, Auvergne, etc.

I. Du point de vue de la terminologie, les sources concernant l'ordre des décurions peuvent être divisées en deux groupes: dans un certain nombre de textes provenant des VI—VII s. on emploie la terminologie strictement romaine (*curiales, ordo curiae*), tandis que dans un autre groupe de textes il y a une nomenclature permettant d'établir le caractère juridique de cet ordre dans l'État Franque et partiellement ses compétences, de même que sa composition (*primates civitatis, rectores civium, curiales provinciae, venerabiles ac magnifici reipublicae viri* et, enfin, *seniores, seniores civium*). Ce dernier terme se répète souvent dans les textes historiques pour désigner les décurions (p. ex.: *Hist. Franc.*, V, 48). En même sens on emploie les termes: *priores cives, maiores natu*.

II. L'auteur analyse ensuite les conditions nécessaires à remplir pour être membre de l'ordre des *seniores* municipaux. Les textes démontrent qu'un *senior* devait être citoyen d'une *civitas*, être libre et, certainement, posséder une propriété immobilière sur le territoire de la *civitas*. Le terme *maior natu* semble démontrer que cette condition de *senior* ait été héréditaire.

Autrement que dans le droit romain, les clercs pouvaient être membres de l'ordre des *curiales-seniores* (*Venerabiles viri—Form. Andecavenses* 32; *Seniores laici vel clerici — Hist. Franc.* V, 48).

III. Les droits et les devoirs des membres de l'ordre des *curiales seniores* comprenaient:

1. participation à la conduite des affaires extérieures de la *civitas* et à son administration intérieure;
2. participation en caractère des assesseurs aux tribunaux royaux dans la circonscription de la *civitas*;
3. participation à la juridiction gracieuse et à l'enregistrement des actes de la curie municipale;
4. service militaire, etc.

Ad 1. La participation des *curiales-seniores cives* à l'administration de la *civitas* est prouvée entre autres par la 32-e formule du *Formulaire d'Angers*, selon laquelle les affaires concernant le prince (*prin-*

cipale negotium) et l'église (*utilitas ecclesiae*) appartiennent à la compétence d'un tribunal composé de membres de l'aristocratie municipale, laïques et ecclésiastiques, ce tribunal étant présidé par le comte de la cité (*comes civitatis*) et par l'évêque. Ainsi prennent part dans ce tribunal les trois principaux éléments de la *civitas*: représentant du pouvoir royal, chef de diocèse et *curiales provinciae*. On peut donc voir dans ce tribunal l'organe que remplaça la curie municipale romaine.

Ad. 2. La participation des *curiales-seniores cives* aux actes de la juridiction contentieuse fait distinguer l'organisation des tribunaux en Gaule franque de ceux des provinces germaniques de l'État Franque. Les tribunaux germaniques ont le caractère démocratique. Le *mallus* (tribunal) franque se composait d'un juge, des assesseurs pris du peuple (*rachimburgi*) et de tous les hommes libres de l'arrondissement. En même temps en Gaule, les membres de l'aristocratie municipale — *seniores, viri magnifici* — prennent part au tribunal avec le chef de la *civitas* (*judex ordinarius, judex civitatis, comes civitatis*). Cette organisation du tribunal était imposée par l'Édit du roi franque Gontran de 585.

Ad 3. La participation des *seniores* à l'enregistrement des actes paraît indiscutable. Un nombre considérable de formules en font preuve. D'autre part les particularités de cette procédure ne sont pas élucidées. On ne sait pas quelle réalité se cache derrière les formules des *gesta* franques, transcrits presque mot à mot des formules impériales.

Ad 4. Le devoir de participer aux expéditions militaires (*heribannus* franque) est indubitable pour les *seniores-curiales*. Ils formaient le cadre de l'armée municipale en qualité de *viri fortiores* par rapport au *populus minor* (p. ex.: *Hist. Franc.* VII, 35). Ce groupe de population — propriétaires fonciers — pouvait avoir un équipement militaire meilleur. Pendant les dernières années du règne des Mérovingiens les autorités laïques s'efforçaient à soutenir ce groupe de guerriers en constituant les *precaria verbo regis* aux dépenses du domaine ecclésiastique.

En conclusion l'auteur démontre que l'évolution de la curie municipale romaine menait aux reconstructions de cette institution avec l'adaptation des formes plus primitives. L'ancienne organisation municipale avec sa *curia* et ses *curiales* servait au développement de la *civitas* et aidait les organes de l'administration impériale romaine (p. ex. le prélèvement de l'impôt), mais les décurions étaient privés des attributions du type politique. Les catastrophes politiques et militaires, ainsi que la décadence économique des municipes entraînant en conséquence le déclin de la civilisation, ont désorganisé l'ancien régime municipal. L'ordre de l'aristocratie municipale pourtant, composé de

riches habitants des villes et de propriétaires fonciers d'envergure moyenne, avait subsisté. Ces derniers ont pu conserver leur caractère de charpente dans la structure sociale des *civitates*, dirigeant les relations extérieures des *civitates* et prenant part aux tribunaux et à l'enregistrement des actes comme curie municipale. Ils formaient l'entourage du comte de la cité et de l'évêque; ils prenaient part aux expéditions militaires en tête de leurs concitoyens.

Dans les temps de la reconstruction féodale de la société et de la formation de la hiérarchie féodale (*commendatio*: seigneur — vassal), un certain nombre de *seniores*, descendant d'anciens décurions gallo-romains, devaient conserver l'indépendance.

Le capitulaire franque de Mersen (847), obligeant tous les hommes libres d'entrer en vassalité (*vassaticum*) d'un seigneur, avait pour but de subordonner les membres de cet ordre aux *potentes* — membres de l'aristocratie royale. Les anciens *seniores* auraient probablement formé les cadres futurs de la hiérarchie militaire moyenne en France féodale.